

MÜBADELE -ZORUNLU GÖÇ- SÜRECİNE MÜBADİLLERİN BAKIŞ AÇISI VE KULLANDIKLARI TERMİNOLOJİ

Duru Özden GÜRBÜZ*

Öz: Makalede, Türk ve Yunan hükümetleri arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'ne giden süreç ve mübadelenin gerçekleşmesinin sonrasında iki ülkedeki yerli halkların ve zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin -mübadillerin- bu süreci nasıl anlamlandırdıkları incelenmiştir. İki ülkenin de tamamını kapsayan bu sözleşmede evren çok geniş olduğu için sınırlandırılmaya gidilerek Türkiye'de özellikle göçlerin sözleşme öncesinde de yoğun olarak yaşandığı Aydın ili; Yunanistan'da da mübadillerin en yoğun yerleştirildiği bölgelerden biri olan Grevena Bölgesi seçilmiştir. Bu bölgelerde yapılan saha çalışmalarında ikinci, üçüncü kuşaklarla katımlı veya katımsız gözlem ve yarı yapılandırılmış mülakat ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bu görüşmeler, arşiv kaynakları, dönemin gazeteleri, konuyla ilgili yazılmış çalışmalardan yararlanılarak mübadele sürecini kavramak ve anlamlandırmak adına her iki ülkede de kullanılan terminolojideki temel kavramlar değerlendirilmiştir. Makalede Türk ve Yunan hükümetleri arasında imzalanarak zorunlu bir göçü karşılayan, tarihte ilk olma özelliği taşıyan mübadelenin süreci incelenirken amaç; bu süreci anlamlandırırken iki ülkedeki benzer ve farklı yönleri tespit etmektir. Mübadele sürecinin teorik çerçevesi içindeki terminoloji; demografi, sosyoloji, psikoloji, tarih, uluslararası ilişkiler, halk bilimi gibi pek çok disiplinde kullanılmaktadır. Mübadele kavramı, tarihsel süreçte sadece Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren bir olgu olarak kalmamıştır. Bu bağlamdan hareketle makalede mübadele süreci aktarılırken kullanılan terminolojideki temel kavramlar açıklanarak günümüzde yaşanan göç ile göçmen sorunları çalışmalarına makalenin ışık tutması hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Göç, Zorunlu Göç, Mübadele, Göçmen, Mübadil, Türkiye, Yunanistan, Terminoloji.

The Perspective and Terminology Used By The Immigrants on The Process of Exchange -Forced Migration-

Abstract: In this article, the process leading up to the Turkish-Greek Population Exchange Agreement signed between the Turkish and Greek governments on January 30, 1923 and after the exchange how the local people of both countries and the people forced to migrate made sense of this process are examined. Because of the fact that the area was too large in this agreement, which covered the entire population of both countries, it was needed to make a delimitation, so in Türkiye the province of Aydın, where migration was intense even before the agreement, and in Greece the Grevena region, one of the most densely settled regions of the population, were selected. In the field studies conducted in these regions, participant and non-participant observation and semi-structured interviews with the second, third generations were carried out. During the interviews, archival resources, newspapers of the period, books and articles written on the subject were utilized to evaluate

---

* Dr., E-posta: gurbuz_ozden@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7244-7619.

the basic concepts in the terminology used in both countries in order to comprehend and make sense of the situations before and after the exchange. In the article, while analyzing the historical process of the concept of exchange and the Agreement of Exchange signed between the Turkish and Greek governments, involving a forced migration which was the first in history, the aim is to identify the similar and different aspects in the two countries while making sense of this process. The terminology within the theoretical framework of the exchange process is used in many disciplines such as demography, sociology, psychology, history, international relations, folklore. In the historical process, the concept of exchange has not remained a phenomenon which concerns only Türkiye and Greece. Based on this context, the article aims to shed light on today's migration and migrant problems by explaining the basic concepts in the terminology used while describing the exchange process.

Keywords: Migration, Forced Migration, Population Exchange, Immigrant, Exchanged Person, Türkiye, Greece, Terminology.

Giriş

Göç; insanlık tarihi kadar eski, farklı sebeplerle ve şekillerde günümüzde hâlâ devam eden bir olgudur. Bireylerin veya toplumların çeşitli nedenlerle başka yerlere yerleşmek amacıyla gerçekleştirdikleri bu eylem, bazen serbest olarak adlandırılan gönüllü göçler bazen de zorunlu bir yer değiştirme hareketi olarak gerçekleştirilmektedir.

İngilizce *migration* (göç) kavramının günümüzde çok çeşitlenen nüfus hareketliliğinin dinamik doğasını yansıtamaz bir hâle geldiği ya da kamusal ve siyasi tartışmalarda, medya söylemlerinin de etkisiyle olumsuz anlamlar yüklenmeye başladığı görülmektedir. Bu nedenle son dönemlerde göç yerine “insan hareketliliği, nüfus hareketliliği, hareketlilik”; göçmenler yerine “hareketliler” gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır (Sirkeci ve Yaylacı, 2019, s. 16).

Anadolu toprakları, yüzyıllar boyunca göçlere şahitlik etmiş kadim topraklardır. Bu topraklarda gerçekleşen en önemli göçlerden biri; yeni bir devlet kurma sürecinde ulus devlet oluşturma ve devleti güçlendirme çabalarının da bir sonucu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunanistan arasında gerçekleşmiştir. 30 Ocak 1923'te Lozan'da “Mübadele Sözleşmesi” imzalanmasının ardından gerçekleştirilen bu nüfus hareketliliği, dinamik bir süreçtir. Her iki ülkede de cumhuriyet rejiminin kabulünün hemen öncesi ve sonrasında gerçekleşen bu göçler, günümüz Türkiye'sinin ve Yunanistan'ın demografik yapısının yanı sıra ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapısını şekillendirir mahiyette etkili olmuştur.

Bir milleti bir araya getiren unsurların başında aynı toprak parçasında ortak bir geçmişe ve kültürel belleğe sahip olmak gelmektedir. Bu çalışmada karşılaştırmalı bir disiplin olan halk bilimi ile tarihsel süreçten hareket ederek hem mübadil hem de ev sahibi toplulukların belleklerinde mübadele sürecini nasıl algıladıkları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın saha araştırması Aydın ilinin özellikle Germencik (Mursallı köyü), Çine (Karakollar Mahallesi), İncirliova ilçelerinde yaşayan ve Yunanistan'ın Grevena/ Grebene Bölgesinden Lozan Mübadelesi ile irtibatlı çeşitli yaş, cinsiyet ve statüdeki kişileri içermektedir. Yerinden etme/olma hareketiyle sınılanmış mübadillerin ve ev sahibi halkın bu süreci aktarırken terminolojinin iki ülkede nasıl kullanıldığının analiz edilmesi; sürecin anlamlandırılması ve günümüze etkisini aydınlatması açısından

mübadelesi-elçilerin mübadelesi" (1867, s. 1188) ifadesi de kullanmıştır. Şemseddin Sâmî'nin (1901a, s. 854-855) *Dictionnaire Français-Turc Illustré* (Fransızca-Türkçe Sözlük) eserinde mübadele sözcüğü, "Échanger: mübadele, trampa etmek. Alub virmek, teati, birbirine mukabele etmek" şeklinde açıklanmış ve kullanım örnekleri içerisinde "échanger des prisonniers de guerre/üserâ-i harbiyeyi mübadele etmek" ifadesi ile "esirlerin mübadelesi" örnek olarak verilmiştir. Dönemin Fransızca sözlüklerinde "mübadele" sözcüğünün açıklaması içerisinde "elçi ve esir mübadelesi" kullanımının örnek olarak verildiği görülmektedir. Ferit Devellioğlu'nun ilki 1962 yılında basılmış *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ında mübadele sözcüğü, "Trampa, değiş tokuş, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi; ulemânın kadılık ve medrese değiştirmeleri [1654'ten sonra bu söz yerine 'mesafe' kelimesi kullanılmıştır]" (2000, s. 699) şeklinde açıklanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin parçalanması döneminde Osmanlı ile Balkanlar'daki ülkeler arasında yapılan nüfus değişimine de mübadele denilmektedir. Sözcüğün bu anlamda kullanımı milletlerarası anlaşmalarla düzenlendiğinden İslâm tarihi ve hukuku kurumlarının dışında değerlendirilmektedir (Ortaylı 2020, s. 422). Mübadele sözcüğünün 19. yüzyıldan itibaren nesnelere değiş tokuşu anlamının yanı sıra anlamsal genişlemeye uğrayarak insanların değiştirilmesi anlamında da kullanıldığı görülmektedir.

Mübadele sözcüğünün resmî kayıtlarda ne zamandan beri kullanıldığını görmek ve 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi boyutuna nasıl gelindiğini anlamak için tarihsel bağlama bakmak gerekmektedir. 1789 Fransız Devrimi ile tüm dünyada milliyetçilik akımının yayılmaya başlaması imparatorlukları parçalanmaya götürmüş, bunun sonucu olarak da Osmanlıyı bağımsız siyasal birimlere ayırma politikası ortaya çıkmıştır (Sander, 1993, s. 144-158). 1800'lü yıllardan sonra Batı medeniyeti, "Şark Meselesi" derken Osmanlı'nın ne şekilde ortadan kaldırılabileceğine odaklanmaya başlamıştır. Bu düşüncüyü gerçekleştirirken başarılı olabilmek için Osmanlı'nın yayıldığı coğrafyadaki farklı din ve etnik kimliğe sahip olan gruplar arasında karışıklık çıkarmak fikri benimsenmiştir. Bu düşüncenin fiili sonucu olarak 19. yüzyıl, çeşitli yerlerdeki Müslüman halkların Osmanlı topraklarına doğru büyük göçler yaşadığı bir asır olarak tarihe geçmiştir. 1878'de toplanan Berlin Kongresi, Avrupalı devletlerin Balkanlardaki toprakların paylaşımına dair fikirlerini içermektedir. Balkan coğrafyasındaki Müslümanlarla güneyindeki Hristiyanları karşılıklı olarak değiştirilmesi -mübadele- fikri burada ortaya atılmıştır. Diplomaside bu öneri hayata geçmemiş olsa da insanların değiştirilebileceği düşüncesi, Balkan ve Avrupa'da haritaların değişmeye başladığı yüzyılın ana noktası hâline gelmiştir. Yüzlerce yıl Osmanlı idaresinde kendi dil, din ve kültürlerini koruyarak yaşayan Balkan milletleri; kendi içlerinde birbirleriyle girdikleri mücadeleler, Batı medeniyetlerinin etkisi, Rusya'nın Balkanlardaki genişleme siyaseti, Osmanlı topraklarında istikrarsızlığın artması, ulusçuluk fikrinin yaygınlaşması gibi etkilerle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelelere girişmişlerdir.

I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uygulanan bu politika, uluslararası siyasi ve sosyal bilimlerin literatürüne "Balkanisation-Balkanisierung- Balkanize-" kavramlarını katmıştır (Brockhaus, 1967, s. 251).

"Balkanizasyon-Balkanize-Balkanizm" terimi, aynı idari ve siyasi yapı içinde bir bölge etnik açıdan çok karışmış ve sorunlar yaşanmaya başlanmışsa bölgeyi ya da ülkeyi

birkaç küçük düşman birime bölüp ayırma sürecini ifade etmektedir². Bu terimin ilk görüldüğü yayınlardan biri; “*Sees German Ruin For Generations; Rathenau, Head of Great Industry, Predicts the ‘Balkanization of Europe’ (Almanya’nın Nesiller Boyu Yıkılışını Görüyor; Büyük Sanayi’nin Başkanı Rathenau, ‘Avrupa’nın Balkanlaşmasını Öngörüyor*” başlığının yer aldığı I. Dünya Savaşı’nın ardından çıkan *New York Times* (20 Aralık 1918, s. 3) gazetesidir.

Balkanizasyon, Avrupa’nın güneydoğu kısmını oluşturan Balkan Yarımadası’ndan türetilerek oluşturulmuş; Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu’nun küçük, düşman devletlere dağıtılmasını belirtmek için ortaya atılmış bir terimdir (Rızova, 2007, s. 239)³.

1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Balkan coğrafyasının tamamı ve Osmanlı büyük değişimlere maruz kalmış, milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır⁴. 1913’ten itibaren Osmanlı ve Balkan coğrafyasındaki devletlerin mübadele fikirlerinin temel sebebi, imparatorlukların yerine ulus devlet anlayışıyla yeni devletler kurma isteğidir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulusallaşma süreci ile ortaya çıkan *ulus devlet* yapısı siyasal iktidarı merkezileştirmek, ortak bir kültür, hukuk ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamayı isteyen siyasal bir görünümdür. Bu anlamıyla o zamana kadarki devlet yapılarından farklı olarak merkezi bir devlet anlayışına ve homojen bir toplum yapısına dayanmaktadır (Bostancı, 1999, s. 48). Azınlık⁵ sorununun ortaya çıkmasının temelinde bu düşünce yatmaktadır. Bu bağlamdan hareketle o dönemde demografik yapının homojenleşmesi ile ulus bilincinin sağlam temellere oturtulması fikri hâkim hâle gelmiştir. Devletler, tam bağımsızlık için etnik kimlik ve ulusal birlik anlayışını esas almaya başlamıştır.

Balkan Savaşlarının ardından ilk olarak Osmanlı ile Bulgaristan arasında mübadele fikri ortaya atılmıştır; 1914’te I. Dünya Savaşı ile iki ülke arasında gerçekleştirilmeye başlanan gönüllülük esasına dayalı mübadele, tam anlamıyla uygulanamadan yarıda kalmıştır⁶. 1914 yılında Osmanlı ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlik üzerine Atina’da, Yunan Başbakanı Venizelos ile Atina Konsolosu Galip Kemali arasındaki

²“Balkanize: (bir ülkeyi, bölgeyi, vb.) küçük, kavgacı, etkisiz eyaletlere bölmek” (Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language, 1996, s. 113).

³Coğrafi konumu ve Osmanlı ile Habsburg İmparatorlukları (Avusturya-Macaristan) arasındaki tarihi durumu nedeniyle, bu bölgedeki çeşitli devletler dış güçler tarafından sürekli fetih ve siyasi manipülasyona maruz kalmıştır. Bu bölge; Balkanlar, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti, Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletlerini içermektedir. Bazen Slovenya ve Türkiye’nin Avrupa kısmı da buna dâhil edilir (Rızova, 2007, s. 239-240). Avrupalı sosyal bilimciler, olumsuz anlam taşımamasından dolayı bu kavramın yerine 1990’lardan sonra “Güneydoğu Avrupa” ifadesini kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır (Hupchick, 2002, s. 1).

⁴Kaynaklarda bu sayı ile ilgili netlik yoktur. 1878-1914 yılları arasında Osmanlı topraklarına iki buçuk milyon kadar Müslüman göç etmiştir (Shaw, 1980, s. 191-205). 1885-1923 arası Balkanlardan ve diğer Türk ülkelerinden gelen göçmen sayısı 1.500.000 civarındadır. (Eren, 1966, s. 89-91). Osmanlı, Balkanlarda toprak kaybetmeye başladığı zamanlardan itibaren 2 ile 7 milyon arasında Müslüman muhacir, Osmanlı topraklarına göç etmiştir (Keyder, 2005, s. 57-58).

⁵Devletler hukukunda azınlıklara yönelik kabul gören genel bir tanım bulunmamaktadır ancak *azınlıklar* (minority), bir devlet içinde genel nüfusa göre hâkim konumda olmayan, genel nüfustan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özellikler taşıyan ve özelliklerini muhafaza etmek için açık bir şekilde değil ama dayanışma içinde olmaya gayret eden gruplar olarak nitelendirilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 12; Gümüş ve Sevi, 1996, s. 209).

⁶Detaylı bilgi için bk. Temel (2014, s. 70).

görüşmelerde ortaya çıkan mübadele fikri, sınırlı bölgeleri karşılayacak şekilde planlanmıştır. Bu mübadele anlaşması da gönüllülük esasına dayanmaktadır ve resmîyette uygulanamamıştır. (Macfie, 2003, s. 213-214). Ancak dönemin şartlarından kaynaklı can güvenliği nedeniyle her iki taraftan da bireyler kendi imkânlarıyla Yunanistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmeye başlamışlardır. Ayrıca Balkan coğrafyasının kendi içindeki karışıklıklar da devam etmiştir.

1919'da Yunanistan ile Bulgaristan arasında da gönüllülük esasına dayalı mübadele anlaşması imzalanmıştır ve bu hayata geçen ilk mübadele anlaşması olmuştur (Penkov, 1992, s. 252-255). I. Dünya Savaşı ardından Türk tarafında Kurtuluş Savaşı ve Yunan tarafından bakıldığında Mikra Asia (Küçük Asya-Anadolu) Seferi devam etmektedir. Savaş sonrasında imzalanan Sevr Antlaşması'nda (1920) çözüm olarak Anadolu coğrafyasını çeşitli etnik bölgelere bölmek hedeflenmiştir ve bu antlaşma da kısmi olarak mübadele fikrini barındırmaktadır.

9 Eylül 1922'de Anadolu'da hezimete uğrayan Yunan ordusu geri çekilmeye başladığında geçtiği yerleri yakıp yıkmaya başlamıştır, Anadolu'daki Rumlar da Türk halkının onlara misilleme yapacağı düşüncesiyle öncelikle Anadolu'nun batısına yığılmıştır (Aktar, 2005, s. 131). Bu süreçte Yunanistan'a doğru gerçekleştirilen göçler, doruk noktasına ulaşmıştır. Yunan ordusunun yenilmesi, Yunanistan'da *Küçük Asya Felaketi* (Μικρασιατική Καταστροφή/Mikrasiatikî Katastrofi) olarak adlandırılmaktadır Türk tarafı için bir zafer olarak görülen bu durum, hezimete uğrayan Yunan tarafı için felaket gibi görülmektedir. Küçük Asya Felaketi ve mübadele süreci aslında günümüzdeki modern Yunanistan'ın oluşumunu oldukça büyük etkilemiştir. Çünkü bu yenilgi ile Yunanistan'ın dış politikasında yürüttüğü Venizelos'un tanımıyla *Megali Idea* (Μεγάλη Ιδέα/Büyük Fikir) diye adlandırılan iki kıtaya ve beş denize ulaşan, bir ayağı Avrupa'da diğeri Asya'da olan Büyük Yunanistan'ı yeniden yaratmak (Kitsikis, 1974, s. 21) fikri ortadan kalkmıştır.

Balkan coğrafyasında uygulanmaya başlayan politikalar, yüzlerce yıldır aynı topraklarda yaşayan Türk ve Yunan hükümetlerini mübadelenin gerekliliği konusunda ortak paydaya getirmiştir (Mccarthy, 2006, s. 270)⁷. Lozan görüşmelerinde barış sağlamanın en önemli yollarından birinin mübadele olduğu fikri tekrar gündeme gelmiştir; çünkü etnik karışıklık doğal olmayan bir durum olarak görülmektedir ve nüfus değişimi olduğunda iki ülke arasında sorunlar çözülmüş olacak düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamdan hareketle Türk ve Yunan taraflar arasında Nüfus Mübadelesi sözleşmesi 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanmıştır. İmzalanan bu mübadele anlaşması bir diplomatik yeniliktir çünkü tarihsel süreçte mübadele fikri yukarıda bahsedildiği gibi defalarca gündeme getirilmesine rağmen gönüllülük esasına dayanmaktadır. 1923'teki Türk-Yunan nüfus mübadelesi⁸ ise tarihte ilk kez zorunlu nüfus mübadelesi olarak kabul

⁷Yunan ve Türk tarih yazınında mübadele fikrinin 1914'te ve 1923'te kimin tarafından ilk kez dile getirildiği hep tartışılan konulardan biri olmuştur. Çünkü barışı sağlamak adına imzalandığı dile getirilse de tarihsel süreçte olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz sonuçları da olmuştur.

⁸*Mübadele* (population exchange), zorunlu dış göçlerin içinde yer almaktadır ve tarihte sık görülen bir göç çeşidi değildir. Bireylerin doğup büyüdükları ülke içerisinden başka bir yere zorunlu olarak taşınmalarını içeren bir kavramdır. *Nüfusun yerinden edilmesi* (population displacement) kavramı, her zaman mübadele ile aynı anlamda kullanılan bir kavram değildir. Savaşlar, siyasi olaylar, doğal felaketler, doğal kaynakların kullanımı için bazı bölgelerdeki insanların yerinden edildiği görülmektedir. Yerinden edilme kavramı, sadece ülkeler arasında değil, ülke içinde de

edilmiştir. İki devlet de halklarına sormadan bu sözleşmeyi imzalamıştır. Karakasidou, ulus devlet kurma yönünde ilerleyen süreçte Türk ve Yunan kadrolarının milliyetçi ideolojiden yola çıkarak ulusun ortak kaderine vurgu yaptıklarını dile getirmektedir. Bu vurguyu yaparken bireylerin deneyimlerini ve hatıralarını dikkate almadıklarını belirtmektedir (2010, s. 31).

Mübadele; *retrospektif* (geriye dönük) yaklaşım içeren bir sözleşmedir. Sözleşmede, 1923 sonrası gerçekleştirilecek mübadelenin dışında 1912'den itibaren gerçekleştirilen tüm göçleri de kapsayacak şekilde koşullar belirlenmiştir. Retrospektif yaklaşımı içermesinin temel sebebi, her iki coğrafyadan mübadele öncesi ya da sonrası isteyerek ya da zorunlu olarak göç etmiş/ettirilmiş kişilerin geri dönmesini engellemektir.

Ulusal inşa süreci içinde olan iki ülkede de 1923'ten başlayıp 10 yıla yakın süre devam eden mübadele; psikolojik, ekonomik, kültürel, politik, sosyal, mimari, hukuki vb. alanlarda pek çok boyutu olan bir süreçtir. Türk ve Yunan literatüründe ayrıca saha çalışmasında kaynak kişilerle yapılmış olan görüşmelerde mübadele anlaşmasına farklı bakış açılarının olduğu ve mübadele kavramının farklı anlama gelecek şekilde algılandığı görülmüştür.

Mübadele kavramı, Türk tarihi yazımında ve halk arasında Kurtuluş Savaşı'nın doğal sonucu olarak gerçekleşen tarihsel dönemi yansıtabilecek şekilde kullanılmaktadır. Türk literatüründe, Türk-Yunan halkları arasındaki nüfus değişimini içeren farklı bir terim bulunmamaktadır. Literatürde özellikle son yıllara kadar ulus devlet anlayışıyla yeni kurulmakta olan iki ülkenin tam bağımsızlığı için uygun görülen olumlu bir süreç, bir barış şekli olarak dile getirilmektedir. Yunanistan'dan Anadolu'ya gönderilen mübadil aileler kavrama olumsuz anlam yüklememekte ancak süreç içinde yaşanan acıları ön plana almaktadır. Aydın ve çevresinde görüşülen kaynak kişiler, ailelerinin Balkan Savaşları sonrasında yaşadıkları bölge olan Grevena'da çeteleşmelerin etkisiyle çok acı dolu günler yaşamaya başladıklarını, Anadolu'ya gelmenin bu süreçten bir kurtuluş olarak görüldüğünü ancak doğup büyüdüğü toprakları terk etmenin ve Anadolu'ya geldiklerinde yaşadıklarının hiç kolay olmadığını dile getirmektedirler (KK-7, KK-9).

Anneanneler, Rum ve Türk karışık olan bir köyden gelmişler. Rumlarla beraber Balkan Savaşları'na kadar birlikte huzurlu bir şekilde yaşamışlar; ancak Balkan Savaşları'ndan sonra oldukça eziyet görmeye başlamışlar. Rum çeteler, erkekleri evlerinden almaya gelmiş, bir daha kimse o kişilerden haber alamamış. Mübadele edileceklerini öğrendiklerinde yaşamaya başladıkları eziyetlerden kurtulacakları için sevinmişler (KK-6). Baba ve anne tarafından büyüklerimiz mübadele olacağını duyduklarında Atatürk tarafından kurtarıldıklarını düşünmüşler ama kendi atalarına ait taşınabilir birkaç mal hariç pek çok şeyi orada bırakmak zorunda kaldıkları için de üzülmüşler, hatta çoğu insan yemeği

---

gerçekleşebilmektedir. Yerinden edilmiş kişiler; mübadil teriminde olduğu gibi yasal statü taşımamaktadır.

Mübadele, kapsamı ve gerçekleştirilme şekline bakılarak uluslararası literatürde yer alan pek çok göç çeşidinin özelliğini barındırmaktadır. Mübadele, mübadillerin doğup büyüdüğü ülkelerden çıkışı ve ev sahibi ülkeye geçişlerini içerdiği için *dış göç* (international migration); bir komisyon aracılığıyla kanun ve yönetmeliklere uygun olarak ikamet edecekleri yerler belirlenmiş şekilde gerçekleştirildiği için *düzenli göç* (regular migration); savaş, siyasi ya da büyük ekonomik nedenler gibi zorunluluk hâllerinde bireylerin iradesi dışında gerçekleştiği için *zorunlu göç* (forced migration); oldukça çok sayıda ani insan hareketini içerdiği için *kitlesel-toplu göç* (mass-collective migration) çeşitlerinin de içinde değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

ocaktayken evinin kapısının çekip yola düştü, diye anlatırlardı. Belki bir gün geri döneriz umudunu taşıyorlardı (KK-9).

Yunan literatüründe mübadele kavramı için daha çok “έξοδος” (ekzódos) ve “ανταλλαγή” (andallagí)⁹ terimleri kullanılmaktadır. Yunanca Göç Terimleri Sözlüğü'nde ανταλλαγή terimi yer almamaktadır; ancak Λεξικόν Ελληνο-Τουρκικών (Greek-Turkish Lexicon-Yunanca-Türkçe Sözlük) adlı sözlükte “trampa, mübadele, becayış, ivaz” şeklinde açıklaması yer almaktadır (Fardys ve Fotiadis, 1860, s. 62). Yunanca Göç Terimleri Sözlüğünde (Γλωσσάριο Για την μεταναστευση, 2009, s. 28) mübadele teriminin yerine kullandıkları “exodus: έξοδος (ekzódos), çıkış, köken ülkesinden, vatani olarak bildiği yerden, büyük insan topluluğunun belirli bir zamanda gruplar hâlinde çıkması, kitlesel göç” kavramı bulunmaktadır. Atina'da bulunan Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (Kéntro Mikrasiatikón Spoudón/Küçük Asya İncelemeleri Merkezi) 1930'dan beri mübadele öncesi ve sonrasına ait Anadolu ve Yunanistan'daki süreci kayıt altına alan çok sayıda sözlü, yazılı, sesli arşivi bulunan bilimsel bir kurumdur. Kuruma ait Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Yunanlı tanıkların yaşadıklarını, yöresel monografilerini bir araya getirdikleri yayınları bulunmaktadır. Küçük Asya İncelemeleri Merkezinin bu yayınlarından biri *H ΕΞΟΔΟΣ* (Ekzódos/Eksodos-Çıkış/Toplu Göç) adlı eserdir.

Kaynak: D. Ö. Gürbüz arşivi¹⁰.

Έξοδος terimi, Yunan literatüründe ανταλλαγή terimine göre daha sık kullanılmaktadır; bu seçim hukuksal olarak haklarının belirlendiği ve devletler arasında imzalanan bir anlaşmayla -mübadele- karşılıklı olarak gönderildiklerini çok da benimsemediklerini göstermektedir. Anadolu'da yaşayan ve mübadele edilen birinci nesil bireyler de mübadele kelimesinin anlamında yer alan takas edilme fikrini aşağılayıcı bir ifade olarak görmüş ve anavatan olarak gördükleri Anadolu'yu terk ettirme durumunu kabul etmemişlerdir. Eksodos'un (2026, s. 622) 5. cildinde geçen

⁹Babiniotis'in (2002) *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ* Modern Yunan Dili Sözlüğü'nde “antallagi (dişi) okunuşu: andalayi (a) Savaşan taraflar arasındaki özel anlaşmalarla esirlerin değişimi veya karşılıklı olarak esirlerin serbest bırakılması (b) Komşu devletler arasında sınırlandırma anlaşmaları yapılırken toprakların değişimi veya karşılıklı olarak toprak verilmesi (c) Nüfus değişimi, ülkeler arasında ilgili bir anlaşmanın imzalanmasından sonra nüfusların karşılıklı hareketi (d) Öğrenci değişimi, öğrencilerin sınırlı bir süre için eğitim görmeleri amacıyla eğitim kurumları arasında karşılıklı gönderilmesi (e) Kültürel değişim, sanatçıların karşılıklı misyonlar, devletler arası gruplar vb. arasında karşılıklı değişimleri.” şeklinde açıklanmış ve Fransızca karşılığı -echange des populations- verilmiştir.

¹⁰2022'de saha çalışması için Yunanistan'a gidildiğinde, Küçük Asya İncelemeleri Merkezinden alınan *Toplu Göç* kitabının A cildi -Küçük Asya'nın Batı Kıyısındaki İllerden Tanıklıklar-

“Hepimiz gidiyorduk ama büyükbabam gelmek istemedi. Yaklaşık 60 yaşlı insan gelmek istemedi. ‘Bu inanılmaz’ dediler. ‘Türkler buraya gelsin biz Hristiyanlar Yunanistan’a gidelim. At mıyız ki, bizi trampa (değiş tokuş) yapıyorlar? Neden gidiyorsunuz? Siz de geri döneceksiniz!’ .... Biz 1922’de oradan ayrıldık. 1924’te mübadele komitesi Safranbolu’ya gitti ve dedemleri de getirdiler...” ifadesi ve konuya yönelik pek çok yayında mübadeleyi kabul etmediklerini gösteren tanıkların ifadeleri bulunmaktadır. Niğde’de yaşayan Eugenios Samouilidis, mübadele olacağına haberi geldiğinde köydekilerin, “Eşekler mübadele edilir, öküzler mübadele edilir.” diye şaşkınlıklarını ve hayvanla eşdeğer tutulmanın yarattığı aşağılanma hissini dile getirmiştir (Kitromilides ve Mourellos, 2004, s. 238).

Yunanistan tarih çalışmaları ve sözlü kaynaklarla yapılan görüşmelerdeki değerlendirmeye göre mübadele kavramı, sürecin sadece hukuksal ve yasal boyutunu anlatmak için genellikle olumsuz anlamda kullanılmaktadır. 1922’de Yunan ordusunun yenilmesi, Yunanistan’da *Küçük Asya Felaketi* (Μικρασιατική Καταστροφή/Mikrasiatikiki Katastrofi) olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu yenilgiyle Yunanistan’ın dış politikasında yürüttüğü Megali Idea fikri kaybolmuştur. Görüşülen kaynak kişilerden ailesi özellikle 1922’de gelenler, “Anavatanımızdan edildik!” diye belirtmekte ve bu durumu “dışlanma, felaket, kovulma” olarak adlandırmaktadırlar (KK-1, KK-2, KK-3). Mübadele süreci için Küçük Asya Felaketi adlandırmasının içinde yer alan “καταστροφή” (katastrofi) “yıkım-felaket, çok ağır zarar görme” kelimesinin yanı sıra “διωγμός” (diogmós) “kovulma” anlamına gelen ifadeyi kullanmayı tercih ettikleri de görülmektedir.

Saha çalışmasından yola çıkarak Grevena Bölgesi’ne Anadolu’dan giden Rumlar ve oradaki yerel halk, mübadeleye “kendi vatanlarından edilme” diye bakmaktadır. Ancak Yunanistan’dan Anadolu’ya gönderilen Müslüman vatandaşları anavatanlarını terk etmiş bireyler olarak görmemektedirler. Mübadele sürecinde göç eden veya ettirilen yerinden olma durumunu yaşamış kişiler için terminolojide kullanılan kavramlar da hem literatürde hem de halklar arasında farklılıklar göstermektedir.

2. Mübadil Kavramı ve Türkiye ile Yunanistan’da Görüşülen Kaynak Kişilerden Hareketle Mübadelenin Algılanışı

Mübadil; (مباديل) mübadele sözcüğüyle aynı kökten gelen Arapça bir sözcüktür. Mübadele teriminin incelendiği dönem sözlüklerinden Meninski’nin (1680) *Thesaurus*; Fardys ve Fotiadis (1860) *Λεξικόν Ελληνο-Τουρκικόν*; N. Mallouf’un (1867) *Dictionnaire Turc-Français*; Ahmed Vefik Paşa’nın (1889) *Lehce-i Osmânî*; Mehmed Salâhi’nin (1895) *Kâmûs-ı Osmânî*; Şemseddin Sâmî’nin (1901a) *Dictionnaire Français-Turc Illustré*, (1901b) *Kâmûs-ı Türkî*; İbrahim Cudi’nin (1913) *Lûgat-ı Cudî* adlı çalışmalarda “mübadil” maddesi bulunmamaktadır.

Mübadil terimine ilk Türkçe kaynak olarak Mehmed Bahaeddin’a ait (1924, s. 640) *Yeni Türkçe Lûgat*’ta “biriyle bir şeyi değişen, tebdil iden” açıklamasıyla rastlanılmaktadır. “İsm-i fail” kalıbında yapılan bu açıklama Arapça morfoloji ve anlamına uygun şekildedir (Ramadan, 2021, s. 364). Ancak zamanla Türkçede farklılaşarak “mübadele eden” değil “mübadele edilen” anlamına geçmiştir. Başka dillerden alınan kelimelerde morfoloji aynı şekilde kalırken anlam açısından farklılaşma gerçekleşebilir. Köken dilinde yanlış anlam içerdiği hâlde işlevselci yaklaşımdan kaynaklı farklı dilde değişen anlam, kabul görmeye ve kazandığı yeni anlam o dile

yerleşmeye başlar. Mübadil¹¹ sözcüğü bu anlamıyla Türk-Yunan nüfus mübadelesine yönelik tanımlanan bir terim hâline gelmiştir. Günümüzdeki kullanımına, Devellioğlu'na ait (2000, s. 699) “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta “1. Mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş. 2. Türkiye'den gönderilen Rumlara karşı Yunanistan'dan gelen Türklere verilen ad; Türk Dil Kurumuna ait Güncel Türkçe Sözlükte¹² “1. Başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş. 2. Lozan Antlaşması'na göre, İstanbul dışında oturan Rumlarla değiştirilmek üzere Batı Trakya dışındaki Yunanistan'dan getirilen Türklere”; Çetin (2010, s. 149) “değişim yapılan başka kişiler yerine getirilen, mübadele sürecini yaşayan kişilere verilen ad” örnekleri verilebilir. Ancak mübadil kavramı, Mübadele Anlaşması'nda kullanılan bir terim değildir. Anadolu'da gündelik dilde mübadele sürecinde göç ettirilen kişiler için kullanılan mübadil sözcüğünün resmî dile yerleşik olarak kullanılması zaman almıştır. Resmîyette kullanıldığı ilk yer, iskân konusundaki sorunları çözmeye yönelik 28 Mayıs 1928 tarihli ve 1331 Sayılı “Mübadil, gayri mübadil, muhacir vesaireye kanunlarına tevfikân tevfiğ veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya raptına dair kanun”dur (Alpan, 2024, s. 26).

Mübadele Anlaşması'nda mübadil sözcüğü yerine “Fr. Émigrant, Yn. μετανάστης (metanástis)-muhacir-göçmen”¹³ kavramı 1912'den itibaren Yunanistan ve Osmanlı topraklarından göç etmiş ya da ettirilmiş herkes için kullanılmıştır. Bu kullanım her iki ülkenin de başlangıçta mübadeleyi gerçekleştiren bireyler için ayrı bir kategori oluşturmadığını göstermektedir.

Karakasidou (2010, s. 136); ulusal kimlik inşa süreçlerinde, daha önce coğrafi kökene ve mesleklere göre tanımlanmış olan eski toplumsal kimliklerin yerine zamanla insanlara yeni ulusal kategoriler verildiğini belirtmektedir. Ulus devletler göç ettirilen kişileri tanımlarken standart bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Göç ettirilme durumuyla sınılanmış kişiler de toplumsal ve bireysel bellekleri, gündelik yaşam deneyimlerinden yola çıkarak farklı kimlikler oluşturmuşlardır. “Mübadil”, “muhacir”, “mülteci” gibi yeni sosyal kategoriler oluşmuştur. Anadolu'dan Yunanistan'a giden Ortodoks Rumlar kendilerini “mülteci” ya da “muhacir” olarak tanımlarken Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenler kendilerini “mübadil” ya da “muhacir” olarak tanımlamaktadır. Literatürde, resmî ve uluslararası göç hukukunda kullanılan karşılıkları ne olursa olsun göç ettirilen bireyler, kimliklerini tanımlarken kendi ifadelerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Kavram karmaşasının olması kendinden önce benzer nitelikte bir göçün olmadığını göstermekte ve literatürde hukuki temellere dayanan çift yönlü olan ve zorunlu tutulan bu dış göç çeşidinin terminolojik açıdan yeterince incelenmediğini yansıtmaktadır.

Mübadeleye tabi olan insanlar için kullanılan muhacir ve mülteci kavramlarının açıklanması önem arz etmektedir; çünkü literatürdeki dilde ve saha çalışmasında görülebilen kaynak kişilerin kullanımında bu terimlerin anlamlarının farklı olduğu tespit edilmiştir.

¹¹Cumhuriyet dönemine ait bir neo-Osmanlıca türev olan mübadil sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen ilk Türkçe yayın 1930, Cumhuriyet gazetesidir. (2025, 23 Nisan) Erişim adresi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/m%C3%BCbadil>

¹²Mübadil. (2025, 23 Nisan). <https://sozluk.gov.tr>

¹³Daha detaylı bilgi için bk. Yıldırım (2006, s. 35-46).

Muhacir; (مهاجر) Arapça هجر (hcr) kökünden gelen bir sözcüktür. Dönemin sözlüklerinin bazılarında bakıldığında muhacir terimi, Mehmed Salâhi'nin (1895, s. 554) sözlüğünde “hicret edici, eden; ayal (eş) ve evladiyla beraber diğer memlekete göçüp giden”; Şemseddin Sâmî'nin (1901b, s. 1437) sözlüğünde “1. Ailece yerleşmek üzere diyar-ı âhire (başka ülkeye) giden adam; Dobruca, Kırım, Bosna muhacirleri, muhacirin; Amerika'daki Avrupa muhacirini (muhacirleri) 2. Fahr-i kâinat (sellem) efendimizle birlikte veya müteakiben (ardından) Mekke-i Mükerrreme'yi terkle Medine'yi Münevvere'ye göç eden sahabe-i kiram: Muhacirin ve ensar” şeklinde açıklanmıştır. Muhacir terimi, Göç Terimleri Sözlüğü'nde ayrı bir başlık olarak açıklanmamıştır. Hloros (1889, s. 1826) *Kâmûs-ı Osmânî* sözlüğünde muhacir sözcüğünü -μετανάστις (metanástis)- açıklarken özellikle göç eden Müslümanlar için kullanılan bir terim olduğunu belirtmektedir, aynı maddede yabancılara mülteci (prósfygas) denir, ifadesi yer almaktadır.

Osmanlı topraklarına sığınan insanlar için muhacir ve mülteci terimleri kullanılmıştır. Mübadele sürecinin öncesinde de kullanılan bu terimlerin ayrımı konusunda tam bir netlik olmadığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak 1918 yılında Meclis-i Âyan'da Ahmed Rıza Bey'in Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey'e mülteci ve muhacir terimlerinin ayrımının yapmasını istemesi verilebilir. Hamdi Bey'in yaptığı açıklama şu şekildedir: “... Mülteci ahval-i harbiyye dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dâhile yani hududun gerisine iltica eden, bilatefrik ve cins ve mezhep bütün ahaliye diyoruz... Bâ ahitname diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere, meselâ bugün Yanya'dan, Toyran'dan, Manastır'dan gelenlere de muhacir diyoruz” (Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, 1990, s. 207). Muhacir kavramı, 19. yüzyıldan itibaren göçmenlere dair kullanılan genel bir terim hâline dönüşmüştür.

Göçmen (immigrant), bir ülkeden kalkıp başka bir ülkeye yerleşen (Devellioğlu, 2000, s. 665); göç eden kişi (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 36) anlamında kullanılan genel bir kavramdır. Genellikle göçmen terimi, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmadan kendi iradesiyle ve kişisel uygunluk sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde kullanılmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 37). Göçmen ile muhacir kavramının ortak noktası, kişilerin istekleri dâhilinde göç etmeyi tercih etmeleridir. Ancak göçmenler, geldikleri ülkelere istedikleri zaman geri dönebilme hakkına sahipken muhacirler için aynı şey çok da söz konusu değildir. Muhacirler; gelme sebepleri, sayıları, özellikleri ve geliş şekilleriyle göçmen statüsündeki kişilerden farklılık göstermektedir.

Mübadele terminolojisinde kullanılan diğer bir terim olan *mülteci* (refugee), Arapça kökenli bir sözcüktür. Mehmed Salâhi'nin (1895, s. 529) sözlüğünde “iltica eden, hariçten gelip sığınan”; Şemseddin Sâmî'nin (1901b, s. 1402) sözlüğünde “İltica eden, bir yere veya bir âdeme kaçıp himaye talep eden” şeklinde tanımlanmıştır. Mülteci terimi günümüz göç terminolojisinde “kendi menşe ülkesi ya da vatandaşı olduğu ülkenin bir bölümünde ya da tümünde dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle ülkesini terk etmeye zorlanan kişiler” (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 65); “savaş ya da siyasi veya sosyal zorlayıcı sebepler nedeniyle yaşamları ve güvenlikleri tehlikede olduğu için ülkelerini terk etmiş ve uluslararası koruma talebinde bulunan göçmenler” (Bartram, Poros, Monforte, 2017, s. 229) için kullanılan genel bir kavramdır. Yunanca Göç Terimleri Sözlüğünde (2009, s. 63) Πρόσφυγας (prósfygas) mülteci terimi “ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba

mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” olarak tanımlanmıştır. Hloros (1889, s. 1769) *Kâmûs-ı Osmânî*'de mülteci terimini açıklarken Müslümanlar dışındaki göç eden/ettirilen “yabancılar” dediğini belirtmektedir. Yunanistan'da yapılan saha çalışmasında Yunanca mübadil anlamına gelen “ανταλλάξιμος” (andalláximos) kelimesinin kullanılmadığı, yerine mülteci (prósfygas) sözcüğün daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Statüsü hukuki olarak onaylanmış mültecilere uluslararası anlaşmalarla¹⁴ tanınan ya da bir ülkenin kendi içinde sağladığı farklı haklar da bulunmaktadır. Hukuki olarak durumları birbirinden farklı olan göçmen, mübadil ve mülteci terimlerini aynı anlamda kullanmak terminoloji bakımından doğru değildir. Mübadil takas edilen kişiler için kullanılırken, mülteci ise tek taraflı göç etmek/ettirilmek durumunda kalmış kişiler için kullanılan bir kavramdır. Mübadil ile göçmen arasında da farklar vardır. Göçmen, her ne olursa olsun yaşadığı toprakları terk etmeme özgürlüğüne sahipken, mübadilin böyle bir özgürlüğü yoktur ve yasalar gereği yer değiştirmek zorundadır. Göçmen, gideceği yeri, yerleşeceği yeri seçme hakkına sahiptir ve yanına alacağı eşyayı da belirleyebilir. Ne zaman yaşadığı yerden ayrılacağına, gidiş yoluna da kendisi karar verebilir. Fakat mübadilin böyle bir seçim özgürlüğü bulunmaz. Yerleşeceği yer, yanına alacağı eşya ve gidiş yolu, ne zaman yaşadığı ülkeyi terk edeceği yasalar çerçevesinde belirlenmiştir ve mübadiller bunun dışına çıkamazlar. Mübadiller sadece evlerini barklarını mal ve mülklerini bırakıp gelen kişiler değildir; doğup büyüdükları yerlere geri dönüp yaşama ihtimali olmayan kişilerdir.

Mübadelenin gerçekleştirildiği nüfusu karşılamada Türkçede özellikle üretilen “mübadil” kavramının uluslararası terminolojide kullanılan bir terim olmadığı görülmektedir; ancak literatürde tercih edilen “muhacir”, “mülteci” veya “göçmen” kelimeleri de mübadillerin buldukları durumu anlatmaya yeterli terimler değildir. Bilim dünyasında ortak bir kabul olması için Kemal Arı'nın (2023, s. x) mübadil sözcüğünün İngilizcesi için tercih ettiği *exchanged person* (değiştirilen kişi) ifadesinin kullanılması uygun olacaktır.

Türkiye'de ve Yunanistan'da yapılan saha çalışmasında mübadele anlaşmasının iki ülkede yarattığı algının aslında oldukça farklı olduğu, aynı süreci yaşayan insanların benzer yaklaşımlardan daha ziyade sürece yönelik farklı yorumlar yaptıkları ve farklı kavramlar kullandıkları tespit edilmiştir. Bu durumlar, aslında iki ülkenin mübadele algılayışını sergilemesi açısından oldukça önemlidir.

1912'lerden itibaren Balkanlardan, Kafkasya'dan Osmanlı'ya sığınan muhacirlerden hâli vakti yerinde olanlar, işlerini kurup evlerini kendileri tercih edebilmişlerdir. Anadolu coğrafyasının yerli halkı olan Türkler ve Rumlar yüzyıllardır aynı toprakları paylaşmanın verdiği saygı ile sınırları aşmazken muhacirlerin geldikleri yerlerde yaşadıkları zorlu süreçlerin etkilerinin yanı sıra temelde Anadolu'da hayata tutunmak için olsa gerek yerleştikleri bölgelerde yaşayan Rumlar, Ermeniler vb. etnik farklılığı olan kişilerle iletişimde problemler yaşadığı bilinmektedir. Aynı zamanda sadece dışarıdan gelen göç dalgası değil içeride I. Dünya Savaşı ile Anadolu'daki yerli Rumların çeteleşmeye

¹⁴Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi, 1969 Afrika Birliği Örgütü (OAU) Sözleşmesi, 1984 Cartagena Bildirisi vb.

başlaması özellikle Millî Mücadele döneminde Batı Anadolu'da yaşayan Rumların bir kısmının Yunan ordusuna yardım etmesi gibi bölgesel problemler, Anadolu'yu oldukça zor günlere sürüklemiştir. Bu durumlar yerli halkta yüzlerce yıl birlikte yaşadıkları Rumlara karşı güvensizlik hissini ortaya çıkarmış, Anadolu topraklarında toplumsal dengeler bozulmuştur. Bu tarihsel süreci en özet şekilde 2022'de Grevena'nın Krifçe (Kivotos) köyünde saha çalışması esnasında görüşülen, ana dili Türkçe olan Anadolu Rum bir ailenin kızı olan Despoina (Δέσποινα/ Déspoina)¹⁵ Hanım şu şekilde anlatmıştır:

Ben oralara gitmedim ama atalarımın anlatmasıyla oraları ve yaşananları çok iyi bilirim, hepsini kafama kazıdım. Erbaa ile Niksar arasında olan köyümüzü hiç görmedim ama atalarımın işitmeyinen sanki orada büyüdüm. Yıllarca Türkler ve Rumlar bir arada yaşamışlar... Sonra ise süreç çok acımasız ilerlemiş. Sizler size anlatılanları biliyorsunuz ben ise yaşananları biliyorum... 1915'ten itibaren Samsun Limanı'ndan babamlara ve yakınlarına silah yardımı yapılmaya başlanmış ve babamla birlikte pek çok kişi çeteleşerek dağa çıkmış. Süreç bundan sonra korkunç bir hâl almış. Türk ve Rumlar artık karşılıklı nefret hisleri duymaya başlamış ve savaşmaya başlamışlar. Topal Osman, bizlerden pek çok insanı öldürmüş, Kızılırmak kandan kıpkırmızı akmış... 1922'de Yunan ordusunun yenilmesiyle annemler artık ata topraklarından göç etmek zorunda kalmışlar... Annemin kurtulmasını da bir Türk karısı sağlamış... Keşke böyle olmasaydı, Türkiye çok güzel bir yer size de bize de yeterdi...Sizlerden de bizlerden de çok can yandı... (KK-1).

Kaynak: *Krifçe köyünde kendi evinde görüşülen kaynak kişi Despoina Hanım'a ait fotoğraf. D. Ö. Gürbüz arşivi.*

Mücadele anlaşması, retrospektif yaklaşıma göre hazırlandığı için 1912'den itibaren gerçekleştirilen tüm göçleri kapsayacak şekildedir. Ancak her iki ülke için şartlar düşünüldüğünde çok büyük sayıda neredeyse herhangi bir bölge sınırlaması hiç olmadan yüzbinlerce insanın 1922'den sonra göç etmesi/ettirilmesi ile 1912'lerde başlayan farklı zamanlarda daha az sayıdaki grupların göç etmesi arasında büyük farklar olacaktır. Örneğin, Balkan Savaşları ile başlayan özellikle Makedonya ve Trakya'da şiddete maruz kalan yüz elli bine yakın Müslüman göçmen Anadolu'ya doğru göç etmeye, vatanlarından kaçmaya mecbur bırakılmıştır. Göç etmeye başladıklarında süreç oldukça zor olmuştur, eşyalarını at arabalarına yükleyerek yola çıkmışlar, büyük şehirlerin kenarlarında kamplar kurarak Yunanistan'dan çıkıp Anadolu'ya geçmişlerdir (Salvanou, 2022, s. 35-36). Bu olayların sonucu olarak özellikle Batı Anadolu'da bulunan ticaretle

¹⁵Kaynak kişilerin kendi talepleri doğrultusunda soyadları kullanılmamıştır.

uğraşan Rumlara yönelik ekonomik baskı uygulanmaya başlanmış ve yerel halkla azınlıklar arasında gerilim iyice artmıştır. Batı Anadolu'daki Rumlar, bu dönemde Yunanistan'a adalar üzerinden geçerken istediği şekilde ve istediği zaman göç edebilmiş, mal varlığını istediği ölçüde yanında götürebilmiş, geçtiğinde kendi seçtiği bir evde oturma ve işini kurabilme toplumsal yapıya çok daha erken uyum sağlayabilme şansına sahip olmuş hatta 1922 sonrası gelen mübadillerin toplumsal bütünleşme yaşamaları için katkı sağlamışlardır (Salvanou, 2022, s. 18). 1922 sonrası çok büyük çapta gerçekleştirilen göçlerde Rum ve Türk mübadiller bu hakların neredeyse hiçbirine sahip olamamıştır. Onların hakları kendileri tarafından değil, devletler tarafından mübadele sözleşmesi ile önceden belirlenmiştir¹⁶.

Türk literatüründe “muhacir” kelimesinin 1990'lara kadar sıklıkla “mübadil” kelimesi yerine kullanıldığı görülmektedir. 1990'lerden sonra mübadele sürecini tarih dışında sosyal bilimlerin pek çok alanı incelemeye başlamış ve özellikle Türk literatüründe “muhacir” ve “mübadil” kavramlarının hem hukuki hem sosyal yaşantıdaki birçok hakka sahip olma anlamında farklı olduğu görülmüş ve bu iki kavram arasında ayırım yapılmaya başlanmıştır. Anadolu'da halk; mübadil kavramını kullanırken imzalanan anlaşma sonrası hukuksal durumları belirlenmiş ata topraklarına geri dönme ihtimalleri bulunmayan kişileri karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Aydın ve çevresine gelen mübadil ailelerin kendileri ile ilgili aktarma yaparken “göçmen” ya da “mülteci” gibi kelimeleri “mübadil” kelimesi yerine hiç kullanmadığı, bu kavramla benzer anlama gelecek şekilde sadece “muhacir” kelimesini tercih ettikleri görülmüştür.

Aydın'ın Mursallı köyü, mübadele öncesi boşaltılan ve mübadil aileler gelmeden Arnavut ailelerin yerleştirildiği bir köydür. Buradaki saha çalışmasında mübadil aileler kendilerinden konuşma içerisinde “muhacir” diye bahsederken daha önce orada olan Arnavut ailelerden kendilerini ayırmak için mübadeleyle geldiklerini “Ancak bizler mübadiliz!” diye ayrıca belirtmişlerdir (KK-9). Görüşülen kaynak kişilerin muhacir kavramını mübadeleye atıfta bulunmak için değil, dışarıdan özellikle Balkan coğrafyasında göç edip Türkiye'ye yerleşen Müslüman olma durumunu anlatmak için kullandığı görülmüştür. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşakların kendilerini tanımlarken Balkanlardan gelen muhacirlerden ayırmak ya da yerel halkın onları kategorileştirmek için seçtiği ifadeleri kabul etmediklerinin altını çizmek adına “mübadiliz” (KK-6, KK-7, KK-9) kavramını kullandığı tespit edilmiştir. Görüşülen kaynak kişilerin bu ayrıma gitmesinin temel sebebinin altında muhacirlerin ne kadar zorluk yaşamış olsalar da kendi istekleri ile ata topraklarını terk etmiş olma durumları oysa mübadillerin kendi istekleri dışında anlaşma sonucu göç ettirilmiş, hukuksal boyutta da hakları olan bir grup olmaları yatmaktadır. Mübadele kapsamında Anadolu'ya gelen kişilerin toplumsal hayatın içinde mübadil olduklarını belirtmeleri, kendi yerel kimliklerini yeniden inşa ettiklerini göstermektedir.

Yunanistan'da, mübadele öncesi ve sonrası fark etmeksizin 1912-1933 arasında göç eden ve ettirilen herkes için daha çok “mülteci” ya da “muhacir” kelimeleri kullanılmaktadır. Kavramların altında aslında yerel halktan farklı olma yani yabancı görülme manasının yattığı saha çalışmasında tespit edilmiştir. Yunancada Mikrasiates

¹⁶Mübadele anlaşmasının 5 ve 14. maddeleri mübadillerin mal ve mülkiyet haklarına yöneliktir. En ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş olmasına rağmen süreç, bu maddelerin tam olarak uygulanmasını engellemiştir.

Prospyges (Küçük Asya Mültecileri) olarak adlandırılmaktadırlar. Yunan toplumu, göç eden/ettirilen bireyler için baskılara uğrayarak malları elinden alınmış ve iltica etmek zorunda bırakılmış anlamına gelecek şekilde “mülteci” kavramını kullanmayı daha çok tercih etmektedir. Bu tercih, baskıyı tek taraflı yaşayıp kendi ülkelerini terk etmek zorunda bırakıldıklarını kısaca göçün tek taraflı olduğunu düşündüklerini ve anlaşmanın hukuki zemine dayandırılıp yapıldığını çok da kabul etmediklerini, durumlarını tam olarak karşılamayan bu kavramı kendi açılarından yorumlayıp kullandıklarını göstermektedir. Grevena Bölgesi’nde görüşülen Türkofon mübadil ailelerin yaşayan ikinci kuşaklarının ise Yunanca mübadil anlamına gelen andalláximos veya mülteci anlamına gelen prósfygas terimini kullanmayı tercih etmedikleri; kendilerini adlandırmak için “muhaçir” kelimesini kullandıkları tespit edilmiştir.

İki ülkede sürece yönelik kullanılan kavramlar, mübadelenin farklı göç etme/ettirilme şekli olarak algılandığını göstermektedir. Yunanistan ve Türkiye için mübadele sürecini karşılaştırmalı olarak değerlendirmek bu nedenle oldukça önemlidir. Yunanistan’daki saha çalışmalarında Grevena Bölgesi’ndeki köylere yerleştirilen mübadillerin kendilerini Anadolu’ya gönderilenlerden pek çok konuda ayırdıkları tespit edilmiştir. Yerinden edilme acısının değerlendirilmesi yapılırken bile kendilerinin daha zor duruma düştüğü, sayılarının daha fazla olduğu, ana vatanlarından zorla çıkarıldıkları, belleklerinde bu süreci Türkiye’deki mübadil aile ve kuşaklarına göre daha canlı tuttukları dile getirilmiştir. Örneğin; Grevena’nın Agios Georgios köyünde yaşayan Samsun-Bafra’dan göç ettirilmiş bir ailenin kızı olan Anastasia (Αναστασία/Anastasia) Hanım: “Bizler, çok acı çektik; istemediğimiz hâlde kötü şartlarda buralara gelmek zorunda kaldık, oralar bizim vatanımızdı. Keşke atalarımın köyünden biraz toprak parçası getirseydin ne güzel olurdu ...” diyerek ailesinin yaşadıklarını dile getirmiştir (KK-2). Krifçe köyünde görüşülen Despoina Hanım (KK-1), “Atam (babası) bana yaşadıklarını tek tek anlatırdı, hiçbir şeyi unutmuyorum, kendim orada doğmadım ama ben babamın köyünü, yaşadıklarını görmüş gibi bilirim, her şeyi hafızama kazıdım, senin gibi soranlara da anlatıyorum” diyerek mübadeleye yönelik oluşturduğu belleği sıcak tuttuğunun altını çizmiştir. Tarafımızdan aynı sürecin karşılıklı olduğu Yunanistan’dan gelen Müslüman Türklerin de benzer süreçler yaşadığı dile getirildiğinde, “Sizler de acı çektiniz ama bizlerin ne yaşadığını bilersen ülkedekilere kızarsın...” diyerek Türkiye’ye giden mübadillerden farklı olduklarını vurgulamıştır.

Anadolu’ya gelen mübadil ailelerin birinci kuşakları ise yaşadıkları acıları diğer kuşaklara yüzeysel biçimde anlatmış, o süreci bellekte canlı tutmak yerine dile getirmemeyi tercih etmiştir. Bu durum, iki ülkede mübadele sürecinin siyasi ve sosyal açıdan farklı yorumlandığını ve birinci kuşakların yaşadıklarını aktarırken farklı şekilde tutum sergilediklerini göstermektedir. Burada özellikle dile getirilmesi gereken bir durum vardır, sadece sahada görüşülen insanların tutumlarında değil sürece yönelik son zamanlara kadar yapılan çalışmalarda da aynı düşünce tarzının olduğu görülmektedir. Mübadeleye yönelik yapılan bu çalışmalarda Yunanistan’a göç eden insan sayısının Anadolu’ya gelen insan sayısından fazla olduğu; bu nedenle Yunanistan’ın daha zor bir süreç yaşadığı belirtilmektedir. Oysa 18. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar farklı sebeplerle Kırım, Kafkas, Balkan coğrafyalarından Osmanlı’nın büyük kitlesel göçlere maruz kaldığı hatta bu göçlerin karşılıklı olmadığı tek taraflı sürekli göç alanın Osmanlı toprakları olduğu hep göz ardı edilmiştir. Ayrıca mübadele sürecinde gerçekleşen göçler her iki ülkeye sadece olumsuz sonuçlar doğurmamıştır. İki ülkeye

yerleşen mübadiller çok sıkıntılı bir sürecin içinden çıksalar da yeni kurulan devletlerine zaman içerisinde pek çok alanda katkı sağlamış ülkelerin günümüzdeki hâlini almasını sağlayan yolda büyük rol oynamışlardır.

Mücadele aslında Türk-Yunan halklar arasında değil temel olarak Müslümanlar Rum-Ortodokslar arasında gerçekleştirilmiştir. Her iki devlet de azınlık meselesini çözmek adına etnik kimliği belirlemek için dini temel almıştır. Bu süreçte her iki ülkede de ata topraklarını terk etmek istemeyen bireyler arasından din değiştirmeyi tercih edenler olmuştur. Grevena'da Vatolakos köyünde görüşülen Adana'dan oraya göç ettirilen bir ailenin ikinci kuşağı olan Nicolaos, geldiklerinde Grevena'yı terk etmek istemeyen Müslümanların arasından Hristiyanlığa geçmiş kişilerden söz etmiştir (KK-4). Aynı durum Anadolu'da da yaşanmıştır. Çok sayıda Rum-Ortodoks vatandaşı 1922'den itibaren Müslüman olmuştur. Aydın'ın Umurlu ilçesinde görüşülen Ömer Faruk Bey, kendi babaannesinin Rum asıllı olduğunu ve dedesiyle evlilik yaparak orada kaldığını ve hikâyesini şöyle aktarmıştır:

Eleni adlı nenem Rum bir ailenin halk hekimliği ile uğraşan kızıdır. Mücadele olduğunda buraları terk etmesi söylendiğinde, kalırsam öldürülürüm korkusuyla ilk eşinden olma çocuğunu yanına almış ve iki kardeşiyle trenle İzmir'e gitmiş. Ancak çok kalabalık olan liman ve Rumlara karşı gösterilen tepkilerden korkmuş, o mahşer yerinde kardeşleri gemiye binerken nenem gemiye binememiş ve köyüne trenle geri dönmek zorunda kalmış. Yakalanınca çocuğuyla beraber kuyuya atılmışlar, üzerlerine de taş atılmış. Kuyu kuru olduğu için nenem ve çocuğu boğulmamış ve bir süre sonra bağırarak yardım istemişler. Seslerini duyan birileri onları kuyudan çıkardıktan sonra ilaç yapımından anladığını söyleyen nenemi Nazilli'deki hastaneye görevlilere yardımcı olması için götürmüşler. Rum asıllı olduğunu gizlemişler ve o da pek çok Türk askerinin iyileşmesine katkı sağlamış. Hatta köyde nenemin kendi ve çocuğunu kuyuya atan kişileri de tedavi ettiği söylenmektedir. Süreç bitince nenemi dedemle evlendirmişler. Nenem, Müslüman olmuş, dedem onun ilk çocuğuna Mustafa ismini vermiş, ardından babamlar dünyaya gelmiş. Müslüman olduktan sonra nenem Hayriye adını almış, buralarda Dönme Hayriye denildi mi herkes onu saygıyla anar... Yıllar sonra Yunanistan'dan akrabaları nenemi ziyaret etmeye de geldiler (KK-8).

Kaynak: Eleni (Hayriye A.) adlı kişiye ait fotoğraf. D. Ö. Gürbüz arşivi.

Eleni'nin (Hayriye A.) uzunca bir süre Rum olduğunun saklanılmasının sebeplerinden biri de eşleri ölen pek çok gayrı-müslim kadın Müslüman erkeklerle evlenmeyi seçince Ankara hükümetinin bu tip evliliklerin resmi onayını yasaklayacak bir kararname çıkartmış olmasıdır (Yıldırım, 2006, s. 177).

Mücadele anlaşmasında din, değiş tokuşun esas kıstası olarak alınmış; ekonomik, etnik, kültürel ve dilsel farklılıklar dikkate alınmamıştır. Ana dilin temel alınmamasının

en büyük sebebi, bireyin etnik kimliğini belirlemede yetersiz olacağı düşüncesidir. Osmanlı, yüzlerce yıl çok geniş bir coğrafyada farklı din ve dillere sahip topluluklardan oluşmuş bir imparatorluktu. Bu nedenle toprakları içinde Rumca konuşan ya da Türkçe konuşan bir bireyle ilgili etnik kökenine dair tespit yapmak oldukça zordur. Bir kişinin Rum asıllı ya da Türk asıllı olduğunu belirlemenin o dönem için en kolay yolu mensup olduğu dini bilmekten geçtiği düşüncesi hâkimdir. Her iki devlet de topraklarında bulunan azınlık diye tabir ettiği mübadilleri azami sayıda tespit etmek için bu nedenle dini temel olarak seçmiştir. Ancak iki ülkedeki mübadillerin de çok da homojen yapı içermediği geldikleri ata topraklarında dahi farklı kültürlere, farklı eğitim seviyelerine, farklı ekonomik deneyimlere, farklı dillere sahip oldukları bilinmektedir. Örneğin Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'nden gelenler Çağdaş Yunancadan farklılıkları olan bölgeye ait özellikler taşıyan Greveniotika (Γρεβενιώτικα) ya da Rumeika¹⁷ denilen dili; Selanik, Atina, Kavala, Drama gibi bölgelerden gelen Müslümanlar; Türkçe, Yunanca, Pomakça, Ulahça gibi farklı dilleri konuşmakta farklı kültürel özelliklere ve ekonomik açıdan farklı geçim kaynaklarına sahip kişilerdir. Özellikle Grevena ve çevresinden gelen Müslüman Türkler, tarımla ya da hayvancılıkla uğraşan dağlık köy bölgelerinden gelen çiftçiler ya da berber, terzi gibi belirli meslek grubuna sahip kişilerdir. Anadolu'ya geldiklerinde farklı bölgelere yerleştirilip farklı deneyimler yaşamışlar; kimileri yerleştirildikleri bölgelerde kalmış kimileri aynı dönemde ayrı düştükleri aile üyeleri ile bir araya gelmek için ya da daha iyi bildikleri ekonomik şartların olduğu bölgelere doğru iç göç yaşamak durumunda kalmıştır. Karadeniz-Pontus Bölgesi'nden gelip Grevena'da boşalan yerlere yerleştirilen mübadillerin ise ana dilleri Pontus Rumcası ya da Türkçedir (Türkofon) ve benzer süreçler onlar için de geçerli olmuştur. Bu nedenle mübadil kimliği aslında aynı ülke içinde bile bölgelere göre farklılıklar içeren biçimde şekillendiği için terminolojide de kavramların farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılması doğaldır.

Anadolu'da mübadil; Yunanistan'da mülteci ve muhacir kavramları sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda zorunlu göç ettirilmiş kişilerin kimliği hâline gelmiştir. Devletler mübadilleri soydaş ve yerli halk (ev sahibi) ile bir kabul etse de yerli halk ile aralarında oldukça farklılık bulunmaktadır. İki ülkede de yereldeki soydaşlarıyla aynı etnik köken aynı dinden olmalarına rağmen takas edilen kişiler; dilleri, kıyafetleri, müzikleri, dansları, ritüelleri, yemek kültürleri, temizlik düzenleri gibi pek çok yönden ayrılıyorlardı. Sadece bu farklılıklar değil iki ülkedeki yerli halkın ekonomik anlamda oldukça zorluk çektiği bir dönemde mübadiller, onların isteklerini de bulunduğu konumları da paylaşma durumunda olduğu için yerel halk tarafından çok da hızlı kabul gören bireyler olamamışlardır. Aydın'ın Karakollar Mahallesi'nde görüşülen Fatma Hanım, "Atatürk, size tarla verdi, bizim hakkımız olan yerlerden de verildi." diye yerli

¹⁷Grevena Bölgesi'nde konuşulan dil; Kapadokya Bölgesi'nde konuşulan dilin içinde bölgesel dil özelliği taşıyan Misti ve Farasa köylerinde konuşulan Farasiotika (Φαρασιώτικα) ve Mistiotika (Μιστιώτικα) gibi kendine ait özellikler taşımaktadır. Daha detaylı bilgi için ailesinden miras aldığı dili yeni kuşaklara aktarmak adına gramer kitabı hazırlayan Aycan Yılmaz'ın (2022) Çatalca Belediyesi'nin desteğiyle çıkardığı *Patriyotların Sözlü Kültürü ve Patriyotça El Sözlüğü* çalışmasına bakabilirsiniz. Greveniotika ile ilgili bilgi için ayrıca bk. Giorgos Tsotsos (Γιώργος Τσότσος), (1998). ΓΑΛΑΤΙΝΗ ΒΟΪΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ, Θεσσαλονίκη.

Yunanistan'ın Grevena ve Naslıç Bölgeleri'nde yaşayan Müslümanlara yerli halk tarafından Vallahades/Valaades (Hardie, 1924, s. 225-232; Hasluck, 1929, s. 526; Kalinderis, 1977, s. 315; Anastasiadis, 1994, s. 435-437, Kotzageorgis, 2015, s. 133) denilirken Türkiye'ye geldikten sonra kültürel kimlik ifadesi olarak bu mübadiller için *Patriyotlar* ifadesi kullanılmıştır.

halkın başlangıçta kendilerine olumlu gözle bakmadıklarını dile getirmiştir (KK-7). Aynı süreçleri mübadeleyle Grevena'ya yerleştirilen kişiler de yaşamışlardır. Geldikleri ülkede azınlık durumunda iken göç ettirildikleri topraklarda uzunca bir süre yabancı olarak görülmüşler ve aitlik hissini deneyimlemeleri yıllar almıştır. İki ülkenin de yıllarca süren savaş ortamında olması, ulus devlet anlayışıyla yeniden inşa sürecinin sancılarını yaşıyor olması mübadillerin uyum süreçlerinin oldukça uzun sürmesine neden olmuştur. Kültürel, ekonomik, siyasi, eğitim, dil gibi birçok alanda uyum sürecinin gerçekleşmesi mübadiller ve yerli halkın hepsi için aynı şekilde ilerlememiştir.

Türk ve Yunan hükümetleri, savaştan yeni çıkmış iki ülke arasında var olan sorunların temel çözümü olarak gördükleri mübadele sürecini yönetmek ve mübadillerin uyumunu sağlamak adına kurum ve kuruluşlar görevlendirmiştir. Vatandaşların haklarını korumak adına oluşturulan bu kurumların varlığı, her mübadil aile için aynı şekilde etkili olamamıştır. Aynı ülke içerisinde bölgeden bölgeye hatta aynı şehrin içerisinde yer alan köy ve mahallelerde bile farklılık göstermiştir.

Mübadele sürecinde iki ülkenin neredeyse tamamına yayılacak şekilde mübadillerin yerleştirileceği bölgeler komisyonlarca belirlenmiş olmasına rağmen konut yetersizliği, yerleştirildikleri yerleri ekonomik anlamda geçim kaynağı bakımından uygun görmeme ya da aile birleşimi gibi nedenlerle farklı yerlere iç göç süreci de yaşanmıştır.

Yunanistan'a özellikle 1922'den sonra gelen mübadiller, 1912-1922 arasında gelen kişilerden ve yerli halktan daha zor koşullar yaşamışlardır. Yerleştirildikleri bölgeye gelme şekilleri oldukça kötü şartlarda gerçekleşmiş ve geçmişlerine ait maddi manevi birçok şeyi artlarında bırakıp göç etmek zorunda kalmışlardır. Büyük şehirlerin çoğu başlangıçta mübadillerin yerleştirildiği mahalleler tarafından çevrilecek şekilde planlanmıştır. Grevena gibi dağlık ve köylük alanlarda ise köylerin boşaltılan kısımları ya da uygun görülen bölümler ailelere tahsis edilmiştir. Ev yetersizliği yaşanan yerlerde ise Yunan devleti kendine sağlanan ekonomik destekten faydalanarak yeni evler yapmıştır. Ancak Grevena Bölgesi'nde görüşülen mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşakları bu bilgilerin dışında Anadolu'da da benzerinin yaşandığı gibi boşaltılan evlerin kendi aileleri gelene kadar yerli halk tarafından doldurulduğunu, birden fazla ailenin aynı evlere yerleştirildiğini hatta bir kısmının Müslümanlar bölgeden çıkarılmadan önce onların evlerine yerleştirildiğini ve Müslüman ailelerle bir süre beraber yaşandığını, bir kısmının da belirli süre çadırlarda kaldığını dile getirmiştir (KK-3, KK-4).

Aytek Soner Alpan ve Evagelia Balta tarafından hazırlanan *Muhacirname-Karamanlı Muhacirler için Şiirin Sedası*- adlı eserde yukarıda bahsedilen olayları dile getiren bir şiir çevirisi bulunmaktadır (2016, s. 46):

Ey muhacir durma ağla imdat yoktur kimseden
Türkiya'den biz kovulduk hiç kabahat itmeden
Yurdumuzdan, Yunan deyü Türkler bizi kovdılar
Burdakinlar Türkten beter cümlemiz[i] üzdiler
Hem boğdılar, hem soydılar, çok perüshan ittiler,
Canımızı ovalara aç meskânsiz attılar

Bize ait Türk evleri zabıtlere virilmiş
Bir kısmına memurlar de fırsat bulmuş yerleşmiş
Hatta zengin, Rum, Musavi yerli alçak kurtları.

Seray gibi evler bağler biz Türklere bıraktık

Fabrikalar ve dükkânlar daha neler terk ettik
 Burda ese vicdansızlar bir odacık virmiyor
 Bugün, yarın git gel, ümitler kalmıyor
 Bize ait Türk mülkleri bizden niçün gasp olsun?
 İçlerine, zabıt, memur, yerli, zengi[n]ler dolsun?

.....

Yunan literatüründe mübadele sürecini yaşamış kişiler için daha çok prósfygas (mülteci) terimi kullanılırken yukarıda bir parçası verilen bu şiir, mübadele sürecinde Yunanistan'a giden Türkofon mübadillerin kendilerini adlandırırken muhacir kavramını seçtiklerini göstermesi açısından önemlidir. Saha çalışmasında Grevena Bölgesi'nde ana dili Türkçe olan ikinci kuşak kaynak kişiler de kendilerini adlandırırken "Biz, Trapezunda'dan (Trabzon) göçmüş muhacirleriz" (KK-3) örneğinde olduğu gibi daha çok muhacir kelimesini tercih etmiştir. Türkçe bilmeyen üçüncü ve dördüncü kuşaklar ise kendilerini tanımlarken Yunanca prósfygas kavramını kullanmıştır. Birinci ve ikinci kuşak Türkofon mübadillerin kendileri için muhacir kavramını tercih ediyor olması oldukça dikkat çekicidir. Bu kullanıma örnek olarak 1924 yılında Yunanistan'da Anadolu'dan gelen Türkçe konuşan Ortodoks mübadillerin sorunlarını duyurmak ve Yunanca bilmedikleri için birbirlerine yol gösterici olmak amacıyla kendi dillerinde çıkardıkları *Muhacir Sedası* adlı gazete de verilebilir. Gazete, Karamanlıca diye adlandırılan yani Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış bir yayındır. Gazetenin ilk satırında Yunanca küçük harflerle *Προσφυγική Φωνή* (Prosfigiki Foni- Mülteci Sesi) ve ana başlık olarak büyük harflerle *ΜΟΥΧΑΤΖΗΡ ΣΕΔΑΣΗ* (Muhacir Sedası) kullanılmıştır. Hloros'un Türkçe-Yunanca sözlüğü olan *Kâmûs-ı Osmâni*'ye ve diğer sözlüklere bakıldığında ortak olarak "göç eden Müslümanlara" atıfta bulunan muhacir terimini Müslüman olmadıkları hâlde kullanmaları; aslında kendilerinin Osmanlı sınırlarından olduklarının ve Anadolu kimliklerini vurgulama isteklerinin bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı topraklarında doğmuş, büyümüş, köklerini Anadolu topraklarından almış Türkofon Ortodoks mübadiller, yerleştirildikleri Yunanistan'da Yunan toplumu tarafından hemen kabul görmemişlerdir. Rum-Ortodoks olmalarına rağmen Osmanlı topraklarından geliyor oluşları ve dillerinin Türkçe olması nedeniyle "Yoğurta vaftiz olanlar, Türk tohumu" gibi dışlayıcı bazı ifadelere maruz kalmışlardır. Ancak bu durum atalarının Anadolu'dan geldiklerini unutmamalarını sağlamıştır. Görüşülen kaynak kişilerden bazıları ailelerinin savaşlar başlamadan önce Anadolu'daki yaşamlarına güzellemeler yapmaktadır. "Bizim Tokat'ta çok geniş arazilerimiz ve iki katlı bir evimiz varmış. Topraklar çok verimliymiş. Bir kere Konstantinapolis'e gittim ama atalarımın geldiği yerleri görmeyi çok isterdim" (KK-1).

Yunanistan'daki mübadiller 1924'ten itibaren hem haklarını savunmak hem örgütlenmek için dernekler kurmaya ve muhacir gazeteleri-dergileri çıkarmaya başlamışlardır. Mübadillerin bu çalışmaları Yunanistan'da kimliklerini nasıl inşa ettiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de mübadillerin iskân edilebilmeleri için bölgeler tespit edilerek gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır. Ancak yıllarca savaş ortamında kalmış ekonomik anlamda oldukça zorluk içinde olan iki ülke de mübadil aileleri yerleştirmede büyük sıkıntılar yaşamıştır. Grevena Bölgesi'nden gelen mübadil bir ailenin üçüncü kuşağı olan Ogün Bey ailelerin geldiğinde yerleştirilme durumuyla ilgili bildiklerini şöyle aktarmıştır:

İzmir'e geldikten sonra biraz kervan yolda düzülür mantığı ile ailelerimizi yerleştirmişler. Örneğin Mursallı'ya yerleştirilen ailelerin akrabalarının pek çoğu Burdur, Isparta, Afyon ve Antalya'ya gönderilmiş. Oralarda yapabilecekleri iş olmadığını fark edince akrabalarının yerleştirilmiş olduğu Mursallı'ya iç göç gerçekleştirmişler. Grevena Bölgesi'nden gelen Anadolu'nun pek çok yerine dağılmış mübadil ailelerin bir araya gelmesine Ankara'da sözü geçen akrabamız Behzat Hoca yardımcı olmuş (KK-9).

Anadolu'da boşalan nüfusun çok olmasından kaynaklı, gelen mübadilleri yerleştirirken sorun yaşanmaz diye düşünülse de bu durum iskân politikasında sistemli ilerlemenin önüne geçen sebeplerden biri olmuştur. Çünkü göz ardı edilen bazı durumlar vardır. Süreçte Anadolu'dan çıkarken birçok yerleşim yeri, Rumlar ve Ermeniler tarafından yıkılmıştır. Ayrıca boşalan yerlerin bazılarında yerli nüfustan insanlar da mübadiller gelmeden önce yerleşmiştir. Bu nedenle boşaltılan yerlerin tamamen olduğu gibi ya da tespit edilen sayıyla aynı kaldığını düşünmek çok da kayda değer bir değerlendirme değildir. Gelenlerin net sayısı da bilinmemektedir, yaklaşık beş yüz bin kadar mübadilin geldiği düşünülmektedir¹⁸. Mübadiller yerleştirilecekleri yerlerin kendilerine göre olacağına sözünü alıp Türkiye'ye geldiklerini söyleseler de süreç pek de bu şekilde ilerlememiştir hatta o dönemde mübadiller arasında bu durumları itirazlar da görülmüştür¹⁹.

Türkiye'de mübadil aileler özellikle Grevena'dan gelen ve ana dili Türkçe olmayan mübadiller, yerleşim yerlerinde bir arada olmayı tercih etmişlerdir. Ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda dışa kapanık sadece birbirleriyle iletişim hâlinde olacak şekilde yaklaşık 30 yıl boyunca yaşamayı seçmişlerdir. İçeride kapanık bir şekilde belirli bir köyde ya da yerleşim yerinde aynı mahallelerde topluca oturmuşlardır. Bu tercihleri; onlara dil öğrenme, yerli halkla karşılıklı iletişime geçme ve sosyal hayata entegre olma konusunda zorluk çıkarmıştır. Ancak yaşama dair düşün, ölüm, doğum, bayram gibi özel zamanlarda bir arada olup ritüellerini daha rahat gerçekleştirebildikleri için kültürel belleklerdeki aktarımları yerli halkla karışık vaziyette yerleştirilen mübadil ailelere göre daha rahat gerçekleştirmişlerdir. Grevena Bölgesi'nde de benzer süreçler yaşandığı görülmüştür. Literatürdeki çalışmalarda, göçlere yönelik hazırlanmış sözlüklerde mübadillerin hâlâ bir arada yaşadıkları kültürel bellek aktarımının en sıcak olduğu bu bölgeler için özel bir kavram kullanılmadığı tespit edilmiştir. Mübadil ailelerin özellikle yerleştirildiği bu bölgelerin terminolojide özel bir kavramla adlandırılması gerektiği düşünülmektedir. Her iki ülke içinde kültürel aktarımın daha aktif olduğu bu yerler için *mübadil yerleşim alanı-bölgesi* kavramı kullanılabilir. Çalışılan saha içerisinde Türkiye'de Aydın'ın Çine-Karakollar Köyü'nün girişindeki mahalle, Mursallı Köyü, Isparta'nın Emre Mahallesi, Denizli'nin Honaz ilçesi, Niğde'nin Yeşilburç Köyü, Bursa'nın Başköy Mahallesi; Yunanistan'da Grevena Bölgesi'ndeki Pondini²⁰,

¹⁸Kaynaklarda sayılar aynı değildir. Akgün (1986, s. 248-258), Yunan kaynaklarına göre 1.215.000 Yunanlı ile 300.000 Türk'ün yer değiştirdiğini, Türk kaynaklarına göre 1.222.489 Rum ile 1.104.216 Türk'ün değiştirildiğinin kabul edildiğini dile getirirken Arı (1991, s. 14-15) Anadolu'yu terk eden 1,5 milyon Rum'un yerine 500.000 civarında Makedonyalı Türk'ün Anadolu'ya göç ettiğini dile getirmektedir.

¹⁹Dönemin gazeteleri ve dergilerinin bazıları süreçle ilgili yazılar yazıp karikatürler çizerek süreci bir nevi kayıt altına almıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Tevhid-i Efkâr gazetesi, Akşam gazetesi, Vazife gazetesi, Tanin gazetesi, Karagöz dergisi, Akbaba dergisi vb.

²⁰"Köyümüzde düzenlenen festivalde Türkçe şarkılar da çalıyoruz, horon tepiyoruz, Anadolu'da çalınan oyun havalarında oynamaya devam ediyoruz" (KK-5).

Vatolakos, Pigaditsa, Agios Georgios köylerinde birkaç mahallenin günümüzde hâlâ mübadil ailelerin yerleşim yerleri olduğu görülmüştür. Bu köylerden Krifçe ve Agios Georgios'ta mübadele dönemine ait eşyaların sergilendiği küçük müzeler de bulunmaktadır. Anadolu için mübadil yerleşim alanları, Yunanistan'daki alanlardan daha fazla önem arz etmektedir çünkü Yunanistan'da mübadil belleğinin aktarımı sadece bu alanlarda olmamış, makalede de dile getirildiği gibi başlangıçtan itibaren kayıt altına alınmış, dernekler, yayın organları, müzeler gibi kurum ve kuruluşlar belleği sıcak tutmada aktif rol almıştır. Türkiye'de bu görevi üstlenen dernek, vakıf ve müzelerin kuruluşu 2000 yılından sonra olmuştur.

Entegrasyonu sağlayan bireylerde kimlik ve aidiyet duygularının gelişimi daha hızlı gerçekleşmektedir. Mübadillerin toplu olarak yerleştiği köy ya da mahallelerdeki mübadil yerleşim bölgelerinde uyum süreci diğer mübadillere göre biraz daha uzun sürmüştür; çünkü dil bilmek, entegrasyon için ilk şarttır. Yerli halkla çok iletişim hâlinde olmadıkları için dil öğrenmeleri ve geldikleri ülkenin kamusal işleyiş sistemini ve haklarını öğrenmeleri zaman almıştır. Oysa yerli halkla karışık mahallelerde oturan mübadillerin entegrasyonu daha kısa sürelerde gerçekleşmiştir; çünkü iş için bir arada olmaları, ev sahibi toplulukla camiye gitme, aynı pazarı aynı berberi kullanma, doğum, ölüm, evlenme gibi dönemlerde ritüellere eşlik etme gibi ortak bir amaç için bir araya getiren temel değerlerin paylaşımı daha hızlı olmuştur. Ancak yerli halkla aynı mekânlarda bulunmaları tam olarak uyum sağlamaları ya da dışlanmamaları anlamına gelmemelidir. Aydın'da görüşülen Nurkan Hanım'ın anlattıkları bu durumu özetlemektedir:

Anneanneler, Rum ve Türk karışık olan bir köyden gelmişler. Anadolu'ya geldiklerinde Türkçe bilmiyorlardı. Türkçe bilenler sadece molla diye adlandırdıkları İstanbul'a eğitim görmeye giden kişilermiş. Hayvancılıkla ve çiftçilikle uğraşıyorlarmış. 1924'te buraya geldiklerinde Türkçe bilmedikleri için 'Yunan tohumu' diye dışlanmışlar. Hem dedemin hem de anneannelerin kıyafetleri yerli halktan farklıymış. Bizimkiler onların kıyafetlerini yerli halk bizimkilerin kıyafetlerini beğenmezmiş. Ancak her ne olursa olsun bizimkiler yerli halktan daha modern bir yaşam içinden gelmiş ve bu yaşam tarzını da devam ettirmişlerdir. Yemeklerimiz, düğün adetlerimiz gelenek ve göreneklerimiz devam ettirdik (KK-6).

Kaynak: KK-6'nın aile albümünden alınmış, Aydın'a geldikten sonra gerçekleştirilen bir düğün fotoğrafı.

Mübadelelerin sosyal ve kültürel boyutuna baktığımızda Türkiye'de sözlü tarihten yola çıkarak genellikle kulaktan dolma bilgilerle bilinen bir süreç karşımıza çıkmaktadır.

Yunanistan'daki gibi birinci kuşak mübadillerin sürece yönelik deneyimleri Türkiye'de kayıt altına alınmamış hatta birinci kuşak mübadiller yaşadıklarını çoğu zaman anlatmaktan kaçınmışlar; geldikleri topraklara en azından ziyaret amaçlı bile gitmemişlerdir. Bunun sebepleri görüşülen ikinci kuşaklara sorulduğunda acı dolu günleri hatırlamak istemediklerini, evlerini özleseler de oraları gidip görmek için maddi imkânlarının olmadığını dile getirmişlerdir. Ancak ikinci ve üçüncü kuşaklara hatta yerli halka yemek kültürü, kıyafetleri, temizlik düzenleri, müzik ve dansları, ölüm, evlenme ve mevsimlik törenlere ait ritüeller gibi kültürel mirasa ait birçok deneyim aktarımını yapmışlardır. Aydın'ın Çine ilçesine bağlı Karakollar Mahallesi'nde görüşülen Fatma Hanım,

Bizler büyüklerimiz neler yapıyorsa bugün de onları yapıyoruz. Buraya geldiklerinde boş Rum evlerine yerleştirilmişler, yerli halkla bir arada yaşamaya başlamışlar. Anadolu'da kadınlar şalvar giyerdi ama anneler hiç giymedi hep etek ve elbise giydiler. Bizler de giymedik. Anneler, evlerinin içini temizledikleri gibi evlerinin önünü de her gün temizlerlerdi. Buranın yerli halkı temizlik kültürünü bizlerden öğrenmiş. Bizim yemeklerimizi de öğrenmişler, örneğin böreğimiz olan Pita şu anda tüm yerli halk tarafından yapılmaktadır, diye belirtmiştir (KK-7).

Aydın ve çevresine Grevena Bölgesi'nden gelen ana dili Türkçe olmayan (Grekofon) Müslüman mübadiller Grevena ağız ile konuşmaktaydı. Mübadil ailelerin çoğu bu dili sadece konuşmakta okuma yazma bilmemekteydi. "Tek kelime Türkçe bilmiyorlarmış, sadece geldikleri gemilerde 'Yaşasın Atatürk' ifadesini öğrenip İzmir Limanı'na indiklerinde bu ifadeyi söylemişler; bu ifade onlar için oldukça özel çünkü her mübadil Yunanistan'ın neresinden gelmiş olursa olsun kendini Atatürk'ün hemşehrisi kabul etmektedir" (KK-6).

Karadeniz-Pontus Bölgesi'nden (Πόντος) Yunanistan'ın kuzey bölgesinde yer alan Grevena'da boşalan yerlere yerleştirilen mübadillerin ise ana dili Türkçedir (Türkofon) ya da Pontus Rumcasıdır. Bu durum aslında Anadolu'da sadece "Karamanlı" diye adlandırılan bölgedeki insanların ana dillerinin Türkçe olduğu genel düşüncesinin de yanlış olduğunu göstermesi açısından önemlidir.²¹ Grevena Bölgesi'ndeki köylerde yapılan saha çalışması esnasında Anadolu'da doğmamış olmalarına rağmen ikinci kuşak mübadillerin aileleri evde sadece Türkçe konuştuğu için ana dilleri gibi Türkçeyi konuştukları tespit edilmiştir. Üçüncü kuşak mübadillerin ise Türkçeyi anladıkları bazı ifadeleri telaffuz edebildikleri ama konuşmayı tercih etmedikleri için bir önceki kuşak kadar bilmedikleri görülmüştür. Türkofon olmalarından kaynaklı yerel halk tarafından kabullenilip bağ kurulma, etkileşim içine girme süreçleri Anadolu'daki gibi 1970'lere kadar sürmüştür. "Kız alıp vermeler bizim köyde çok sonra olmuştur." (KK-2, KK-3, KK-5, KK-6, KK-7) ifadeleri bu durumu en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Birinci nesil mübadiller, dil bilmemelerinden kaynaklı yerleştirildikleri yerlerde oldukça zorluk yaşamış ve çocuklarının da bu zorlukları yaşamalarını istemedikleri için dil öğrenmelerini desteklemişler ve ana dillerini onlara öğretmeyi çok istememişlerdir.

²¹ Yunanistan'da 1928 yılında yapılan nüfus sayımında gelen mübadillerin dilleri de kayıt altına alınmıştır. Bu sayımda ülkede Türkçe konuşan Rum muhacir sayısı 191.254 olarak tespit edilmiştir. Bu insanlardan 80 bine yakın olanı Yunanistan'ın kuzey bölgesine yerleştirilmiştir. 15-16 Mayıs 1928 Yunanistan Nüfus Sayımı İstatiksel Sonuçları Atina: Milli İktisat Bakanlığı, 1935, s. 246.

Yerli halkların onlar için kullandıkları kavramlar kabul edilmediklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yunanistan-Grevena Çurhli köyünden kaynak kişi Anastasia, “Uzunca bir süre çevremizdekiler ve arkadaşlarımız Türkçe konuştuğumuz için bizlere ‘Yoğurtta vaftiz olmuşlar, Bir Türk gitti bir Türk geldi, Türk tohumu gibi ifadeler kullanıyordu” (KK-2) diye belirtmiştir. Aydın’ın Çine ilçesi Karakollar Mahallesi’nde görüşülen kaynak kişi Fatma Hanım da “Bitli muhacir, Gavur tohumu, Pis Macır vb.” (KK-7) lakaplar ile çağrıldıklarını dile getirmiştir. Bu durum her iki ülkede de dil bilmeyen mübadillere sembolik şiddet uygulandığının göstergelerinden biridir.

Birinci kuşak mübadillerin diğer kuşaklara oranla yerleştirildikleri bölgelerde daha fazla sorun yaşadıkları bilinmektedir; çünkü uyum süreçleri sonraki nesillere göre daha uzun sürmüştür.

İkinci nesil mübadiller, geldikleri ülkelerin dillerini okul eğitimleri sırasında öğrenmeye başlamışlar ancak evlerinde farklı dil kullanılmasından kaynaklı yeni dili öğrenmekte zorlanmışlardır. 1930’larda okullarda eğitime başlayan mübadil ailelerin çocukları yerli halkın dilini bilmedikleri için her iki ülkede de benzer sorunlar yaşamışlardır. Aydın ve çevresine yerleştirilen Grekofon mübadiller ve Grevena bölgesine yerleştirilen Türkofon mübadiller kendilerine yapılan dışlanma ve yakıştırmaların üstesinden dinlerine bağlılıkları ve geldikleri bölgelere zamanla yaptıkları katkılar ile gelebilmişlerdir.

Mübadillerin göçün ardından sorunsuz bir şekilde yerleşemedikleri ve yerli halkla bütünleşemedikleri aşîkârdır. Geçmişe ait belleklerini koruma, kendi kimliklerini yeniden inşa etme şekillerinde iki ülkede hem benzerlik hem de farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Göçler, günümüzde *ulusaşırı*²² şekle dönüşmektedir. Türkiye’de 1990’lardan itibaren hem literatürde mübadeleye yönelik çalışmalar artmaya başlamış hem de bireysel ya da bazı mübadil derneklerinin düzenlediği ziyaretlerle mübadil ailelerin kuşakları; Yunanistan’dan geldikleri ata topraklarına gitmeye başlamıştır. Grevena Bölgesi’ne yerleştirilen mübadil ailelerin kuşaklarının da atalarının geldikleri Anadolu’daki topraklara yaptıkları ziyaretler de bu tarihlerden sonra artmaya başlamıştır; bu ziyaretler 2000’li yıllardan sonra iyice yoğunlaşmıştır. Ata topraklarına yapılan ziyaretlerin artması sürecin karşılıklı olarak değerlendirilebilmesi adına büyük katkılar sağlamaktadır. Ayrıca ata toprakları ile kurulan bağlar, mübadillerin gündelik hayatlarının önemli bir yerini kaplar hâle gelmiştir. Yöresel yemeklerini, danslarını sergileme, müzik kültürlerini yansıtan konserler verme, anma programları yapma gibi faaliyetleri gerçekleştirme giderek artmaktadır²³. Hatta Türkiye’de mübadil ailelerin kuşakları ailelerine ve kültürlerine yönelik anı niteliğinde çalışmalar yazmaya başlamıştır.

²²Göçün değişken niteliğini açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Göç veren ve göç alan iki ülke arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır (Şimşek, 2016, s. 20-27). Ulaşsırı terimi, literatürde 1990’lı yıllarda göç olgusunu ve göçmenlerin deneyimlerini anlamaya yönelik ortaya çıkan bir kavramdır (Şimşek, 2016, s. 117)

²³Yapılan saha çalışmasında Aydın ve çevresinde yapılan mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşaklarının evlerinde fotoğraf ve maddi kültür unsurlarından fotoğraf, kıyafet, mutfak ve ev eşyalarının bulunduğu görülmüştür. Son yıllarda Türkiye’de artan mübadil dernek ve vakıfların çalışmaları ile bu maddi kültür unsurlarından mübadil müzeleri bölgesel olarak açılmıştır. Ancak daha derli toplu bir çalışma için ailelerle görüşülmeli ve birinci kuşaklara ait her türlü bilgi, belge

Tüm zorluklara rağmen her iki ülkenin kuruluşundan günümüze kadar gelişimine katkıları sağlamış mübadillerin belleklerdeki kolektifliği, kimliklerini nasıl oluşturdukları, mübadele sürecine yönelik terminolojiyi nasıl kullandıkları önemli bir konudur. Türkiye ve Yunanistan'da siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda benzer sıkıntıların yanı sıra mübadillerin süreci anlamlandırmaları, belleklerini koruma şekilleri, yerleştirildikleri bölgelerde kimliklerini inşa etmeleri ve adlandırmaları bakımından farklılıklar olduğu görülmektedir.

Sonuç

Ulus devlet anlayışıyla kurulmakta olan hem kendi sınırları içinde hem iki devlet olarak birbiriyle savaşan Yunan ve Türk hükümetleri arasında barış yapmak için, zorunlu olarak ilk defa gerçekleştirilen mübadele, dünya tarihine damgasını vurmuş bir anlaşmadır. Makalede mübadeleye giden süreç ve mübadele sonrasında iki ülkedeki yerli halkların ve zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin bu süreci nasıl anlamlandırdıkları incelenmiştir. Ulusal ve uluslararası komisyonlarca belirlenen maddelere göre uygulanmasına rağmen tarihi ve siyasi geçmişlerinin de etkisiyle mübadelenin iki ülkeye benzer ve farklı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Süreci değerlendirmek ve sonuçları anlamlandırmak için mübadele sürecine yönelik kavramsal yapının değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Mübadele sürecinin başlangıcında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur ve mübadiller kurulan bu yeni ülkeye yerleşmeye başlamıştır. Yunanistan'a bakıldığında ise muhacirlerin desteğiyle siyasi yapı değişmiş, 1924'te ikinci cumhuriyetin ilanı olmuştur. Anlaşılacağı üzere mübadele konusu ve mübadillerin yaşadıkları, göç ettikleri ülkelere etkisi, üzerinde çok da düşünülmeden genel geçer kavramlarla açıklanabilecek bir durum değildir.

Literatür çalışması yapılırken özellikle Türk literatüründe mübadeleye yönelik çalışmaların oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Oysa yeni kurulmakta olan iki ülkenin temelinde olan bu süreç; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, demografik gibi pek çok yönden iki ülkenin de şekillenmesine neden olmuştur ve etkilerin mübadelenin üzerinden yüz yılı geçmesine rağmen hâlâ devam ettiği görülmektedir. Türkiye'de 1990'lara kadar oldukça az kaynakta sadece tarihi yönden özellikle Lozan süreci ve iskân politikasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Uluslararası literatüre bakıldığında da çok uzun bir süre benzer çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların temelinde ulus devlet anlayışıyla yeni kurulmakta olan Türkiye ve Yunanistan'ın arasında gerçekleşen mübadele ile iki ülke arasındaki sorunların çözüldüğüne odaklanılmıştır. Ulus devlet olma yolunda atılan mübadele sürecine literatür; barış için gerekli ve olumlu bir süreç olarak bakarken göç eden/ettirilen ve o bölgelerde yaşayan yerel halk için psikolojik, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan olumsuz sonuçlar da ortaya çıkardığı uzunca bir süre göz ardı edilmiştir.

Anadolu'da birinci kuşakların yaşantılarının kayıt altında olmadığı görülmektedir. Bu durum mübadele sürecinin Türkiye boyutunun ve buraya gelen mübadil ailelerin yaşantılarının uluslararası boyutta çok da bilinmemesine neden olmuştur. Oysa Yunanistan'da Küçük Asya İncelemeleri Merkezinin mübadele öncesi ve sonrasına ait Anadolu ve Yunanistan'daki süreci kayıt altına almasının yanı sıra dernek, gazete, dergi,

---

vb. toplanmalıdır. Bu sayede yıllarca değinilmemiş ve araştırılmamış mübadil yaşantılarının birçok yönü açığa kavuşturulmuş olacaktır.

vakıf gibi yapılarla mübadillere yönelik verilerin toplandığı birçok kurum ve kuruluşun olması, bu sürecin mübadillerle yerel halk tarafından anlamlandırılmasında ve uluslararası boyutta incelemeye açmada onlara büyük fayda sağlamıştır.

Mübadelenin yoğun yaşandığı Türkiye’de Aydın, Yunanistan’da Grevena Bölgesi’nde yapılan saha çalışmalarında göç eden veya ettirilen kişiler için terminolojide kullanılan kavramlar hem literatürde hem de halklar arasında farklılıklar göstermektedir. İki ülkede mübadele sürecinde göç ettirilen kişiler için kullanılan terimlerin farklılığı aslında ülkelerin siyasi ve sosyal açıdan bu kişilere ve bu kişilerin kendilerine yüklediği anlamlarla ilgilidir. Makalede, iki ülkede zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin mübadele sürecini anlamlandırma, kendilerini adlandırma, geçmişe ait belleklerini koruma ve kendi kimliklerini yeniden inşa etme şekillerinde farklılıkların olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Tek tip bir mübadil kimliği ile göç ettirilen kuşakları tanımlamanın mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Mübadil kavramının uluslararası literatürde kullanılmadığı ancak mübadeleyi yaşayan kişilerin muhacir, göçmen, mülteci gibi terimlerle kategorileştirilmeye çalışıldığı aktarılmıştır. Terminolojide Yunan literatüründe mülteci terimi yerine kullanılan *prósfygas*; muhacir terimi yerine kullanılan *metanástis* kavramlarının Anadolu’da kullanılan mübadil ve muhacir kavramlarıyla anlamsal kuruluşunun aynı olmadığı görülmektedir. Hem uluslararası ilişkiler hem de tarihi sürecin daha kolay aktarımı için teorik ifadeler oldukça önemlidir. Karşılaştırmalı çalışmalarda ortak bir terminoloji kullanılabilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamdan hareketle mübadeleye tabi olan kişiler için “exchanged person” (değiştirilen kişi) kavramının kullanılmasının daha uygun olduğu ve uluslararası literatüre kazandırılması gerektiği düşünülmektedir.

Makalede, Yunanistan ve Anadolu’daki özellikle mübadil yerleşim alanlarının ilişkilerin devamlılığını, mübadil belleğini gelecek nesillere aktarma ve kültürel belleğin sürdürülebilirliğini sağlamadaki önemi üzerinde durulmuştur. Günümüzde göçlerin ulusaşırı boyut içermesi, mübadil kuşaklar için de geçerlidir. Mübadil ailelerin kuşakları artık ata topraklarına ziyaretler gerçekleştirmektedir ve bu sayede sürecin karşılıklı olarak neler hissettirdiği her iki ülkedeki aileler tarafından daha iyi şekilde anlaşılmaya başlanmıştır.

Mübadele, sadece Türk ve Yunan taraflarını ilgilendiren bir anlaşma olarak kalmamıştır; barındırdığı nitelikler ve ilk olmasından kaynaklı göç terminolojisine ve benzer göçlere katkıda bulunmuştur. Mübadele sürecinin analiz edilmesi, sürece yönelik uluslararası terminolojide kullanılacak ortak kavramların olması, göçlerin çok yaşandığı günümüzde göç politikalarına ve göç eden/ettirilen bireylere yönelik gerçekleştirilmesi gereken planlamalar için oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Ahmed Vefik Paşa (1889). *Lehce-i Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Akgün, S. (1986). Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu. *Üçüncü askeri tarih semineri: Türk-Yunan ilişkileri* (s. 241-258). Ankara: Genel Kurmay Yayınları.
- Aktar, A. (2005). Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1923–1924. R. Hirschon (Der.), *Ege’yi geçerken: 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 111-160). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Alpan, S. A. (2024). Mübadil: Bir Kavram ve Kimliğin Menşei, Gelişimi ve Siyasallaşmasına Dair Bir Bahis. B. Y. Gönül ve E. T. Vardağlı (Ed.), *100. Yılında Türk-Yunan nüfus mübadelesi* içinde (s. 21-43). İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Anastasiadis, V. K. (1994). The valahades and the refugees of Asia minor in Grevena. *Congress of Emigrant Greeks From Grevena* içinde (s. 434-462). Municipality of Grevena.
- Arı, K. (1991). Mübadele göçmenlerini Türkiye'ye taşıma sorunu ve İzmir göçmenleri (1923-1924). *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, I(I)*, 13-46.
- Arı, K. (2023). *Büyük mübadele*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Babinotis, G. B. (2002). *ΑΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ (Modern Yunan dili sözlüğü)*. Sözlük Merkezi LTD Yayınları.
- Bartram, D., Poros, V. M. ve Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar* (Çev. I. A. Tuncay). Ankara: Hece.
- Bayındır, G. G. (2012). 1923 Türk Yunan nüfus mübadelesi ve günümüzde mübadil kimlik ve kültürlerinin yaşatılması. *Alternatif Politika, 4(2)*, 129-146.
- Bostancı, M. N. (1999). *Bir kolektif bilinç olarak milliyetçilik*. Doğan Kitapları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18(3)*, 9-32.
- Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden. (1967). Band 2. Wiesbaden: F. A. Brockhaus.
- Çetin, N. (2010). 1914 Osmanlı-Yunan nüfus mübadelesi girişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (24)*, 149-172.
- Değerli, S. E. (2006). Atatürk Dönemi Türk-Yunan siyasi ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (15)*, 239-262.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. A. S. Güneysel (Haz.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eksodos (H έξοδοç.) (2016). *Pontos ve Paflagonia'nın batı kıyısından referanslar: (5/E)*. KMS.
- Emgili, F. (2006). Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göçler ve bu göçlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal yönden etkileri. *IX. askeri tarih seminer bildirileri (22-24 Ekim 2003)* içinde (s. 501-525). Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de göç ve göçmen meseleleri Tanzimat devri, ilk kurulan göçmen komisyonu, çıkarılan tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Evangelia, B. Ve Alpan, S. A. (Ed.). (2016). *Muhacirname*. İstanbul: İstos Yayınları.
- Fardys, A. & Fotiadis, K. (1860). *Λεξικόν Ελληνο-Τουρκικόν 'Greek-Turkish lexicon'*. İstanbul: Anadolu Printing House.
- Gatrell, P. (2013). *The making of the modern refugee*. Oxford: Oxford University Press.
- Gümüş, O. & Sevi, A. (1996). *Ansiklopedik uluslararası ilişkiler sözlüğü*. Ankara: Polat Yayınları.
- Hardie, M. (1924). Christian survivals amon certain moslem subjects of Greece. *The Contemporary Review, 147(2)*, 225-232.

- Hasluck, F. W. (1929). *Christianity and islam under the sultans* (1-2 Cilt). M. Hasluck (Ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Hloros, Y. (1889). *Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν-Κάμύς-ι Osmânî*, C. 2. En Kōnstantinoupolei-İstanbul: Ek Tou Patriarchikou Typographeiou-Patrikhane Matbaası.
- Hupchick, D. (2002). *The Balkans from Constantinople to communism*. New York: Palgrave.
- International Organization for Migration (IOM). (2009). *Γλωσσάριο Για την μεταναστευση (Göç Terimleri Sözlüğü)*. P. Περουσου (επιμ.) No. 20.
- İbrahim Cudi (1913). *Lûgat-ı Cudî*. Trabzon.
- Kalinderis, M. (1977). A contribution to the study of Vallahades topic-valaades konusunun incelenmesine katkı. *Makedonyaca*, 17, 315-366.
- Karakasidou, A. N. (2010). *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyası'nda millet olma aşamasına geçiş süreçleri 1870-1990*. (Çev. N. ElHüseyni). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2005). Nüfus mübadelesinin Türkiye açısından sonuçları. R. Hirschon (Der.), *Ege'yi geçerken: 1923 zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 53-72). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kitromilides, P., M. & Mourellos, G. (2004). *H éζζοδος*. C. 2, Atina: KMS.
- Kitsikis, D. (1974). *Yunan Propagandası*. İstanbul: Toker.
- Kotzageorgis, P. (2015). Conversion to Islam in Ottoman rural societies in the Balkans: The cases of Vallahades and Pomaks. E. Kolovos (Ed.), *Ottoman rural societies and economies* içinde (s. 131-162). The University Press of Crete.
- Ladas, S. P. (1932). *The exchange of minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: The Macmillan Company.
- Macfie, A. L. (2003). *Osmanlı'nın son yılları 1908-1923*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Mallouf, N. (1867). *Dictionnaire Turc-Français*. (Tome Second). Paris: Maisonneuve Et. C, Libraires-Éditeurs.
- Mccarthy, J. (2006). *Osmanlı'ya veda, imparatorluk çökerken Osmanlı halkları* (Çev. M. Tuncel). İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi. (1990). Devre: 3. C.1. Ankara: TBMM Basımevi.
- Mehmed Bahaeddin (1924). *Yeni Türkçe Lûgat*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Mehmed Salâhî (1895) *Kâmûs-ı Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus -Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae-*, Viennæ Austriæ, M. DC, LXXX, I, pp. 395.
- Ortaylı, İ. (2020). Mübadele. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 422-423). Ankara.
- Penkov, S. (1992). *Mejdunarodni Dogovori na Bılgariya (681-1947)*. İzdatelstvo Jorj Nef, Sofya-Cenevre-Paris.
- Ramadan, H. I. (2021). *Merhaba-Örnekli Türkçedeki Arapça kelimeleri sözlüğü*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Rızova, P. S. (2007). Balkanization. G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology* içinde (pp. 239-240). Oxford: Blackwell Publishing.

- Salvanou, E. (2022). *Mübadil belleği*. (Çev. S. Örnek). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sander, O. (1993). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sepetçioğlu, T. (2014). İki tarihsel “eski” kavram, bir sosyo-kültürel “yeni” kimlik: mübadele nedir, mübadiller kimlerdir? *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(3), 49-83.
- Shaw, S. (1980). Ottoman population movements during the last years of the Empire, 1185-1914: Some preliminary remarks. *Osmanlı Araştırmaları I Dergisi*, (1), 191-205.
- Sirkeci, İ. ve Yaylacı, G. F (2019). Küresel hareketlilik çağında göç kuramları ve temel kavramlar. F. G. Yaylacı (Der.), *Kuramsal ve uygulama boyutları ile Türkiye'de sığınmacı, mülteci ve göçmenlerle sosyal hizmetler* içinde (s. 15-39). Londra: Transnational Press London.
- Şemseddin Sâmî (1901a). *Dictionnaire Français-Turc Illustré*. (S.-B. Fraschery, Ch.) İstanbul (Constantinople): Mihran Matbaası.
- Şemseddin Sâmî (1901b). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Şimşek, D. (2016). *Ulaşırı kimlikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Temel, B. S. (2014). *Türk-Yunan nüfus mübadelesi mübadeleye yol açan ihtilafların analizi*. (Çev. M. Pekin). İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. (2. bs.). R. Perruchoud and J. Redpath (Ed.), Uluslararası Göç Hukuku No. 31.
- Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language* (1996). New York: Gramercy Books.
- Yıldırım, O. (2006). *Diplomasi ve göç: Türk Yunan mübadelesinin öteki yüzü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Despoina, 1928 doğumlu, Kivotos (Eski adı: Krifçe) /Grevena/Yunanistan, ev hanımı, ikinci kuşak mübadil, görüşme Türkçe gerçekleştirildi, Tokat'tan göç etmişler (Görüşme: 19/08/ 2022).
- KK-2: Anastasia, 1933 doğumlu, Agios Georgios (Eski adı: Çurhli) /Grevena/Yunanistan ev hanımı, ikinci kuşak mübadil, görüşme Türkçe gerçekleştirildi, Samsun'dan göç etmişler (Görüşme: 21/08/ 2022).
- KK-3: Nico, 1934 doğumlu, Pigadica (Eski adı: Pıgaditsa) /Grevena/Yunanistan, çiftçi, ikinci kuşak mübadil, görüşme Türkçe gerçekleştirildi, Trabzon'dan göç etmişler (Görüşme: 22/08/2022).
- KK-4: Nicolaos, 1951 doğumlu, Vatolakos (Eski adı: Dobratova) /Grevena/Yunanistan, restoran işletmecisi, ikinci kuşak mübadil, görüşme Türkçe gerçekleştirildi, Adana'dan göç etmişler (Görüşme: 20/08/2022).
- KK-5: Sotiria, 1957 doğumlu, Toriştta (Eski adı: Pondini) /Grevena/Yunanistan, ev hanımı, üçüncü kuşak mübadil, görüşme Türkçe gerçekleştirildi, Sinop'tan göç etmişler (Görüşme: 23/08/2022).

- KK-6: Nurkan A., 1957 doğumlu, Aydın/Türkiye, öğretmen, ikinci kuşak mübadil, Gublar-Goblar (Yeni adı: Mirsina) /Grevena'dan göç etmişler (Görüşme: 08/08/2021).
- KK-7: Fatma I., 1947 doğumlu, Karakollar/Çine/Aydın/ Türkiye, ev hanımı, ikinci kuşak mübadil, Çurhli (Yeni adı: Agios Georgios) /Grevena'dan göç etmişler (Görüşme: 17/08/2021).
- KK-8: Ömer Faruk A., 1963 doğumlu, Umurlu/Aydın/Türkiye, yerli halk, emekli işçi. (Görüşme: 12/08/2021).
- KK-9: Ogün A. 1966 doğumlu, Mursallı/Aydın/Türkiye, öğretmen, üçüncü kuşak mübadil, Mega Sirini/ Grevena'dan göç etmişler (Görüşme: 07/08/2021).